

ԻՈՒՆ

ՊԱՇՏՕՆԱԹԵՐԹ
ՍՏՐԻԱՐԶՈՒԹԵՄՆ
ՀԱՅՈՓ
ՆՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

ԾԵ՛ ՏԵՐԻ

Թ - ԺԲ

1977

ՄԻՈՆ

ՄԱՍՆԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ. ԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ
ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԿԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԹՈՒԹԵԱՆ

1977

Սեպտեմբեր - Դեկտեմբեր

Թիւ 9 - 12

1977

September- December

No. 9 - 12

S I O N

VOL. 51

A MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY
OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

Proprietor: His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem

St. James Press
Jerusalem

ՎԱՍՆ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆԻ

ՃԱՌ ՎՍԵՄ. ՏԻԱՐ ԱԼԵՔՍ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆԻ

Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան,
Գերաշնորհ Շահէ Արք. Աճէմեան,
Գերաշնորհ, Հոգեշնորհ եւ Արժանապատիւ Հայրեր,
Սիրելի հիւրեր եւ բարեկամներ.

Պատրիարք Սրբազան Հօր այցը թէեւ կը կրէ անպաշտօն
ընոյթ, սակայն ան մեղի կը բերէ դարաւոր պատմութեան մը ամ-
բողջ շունչն ու իրականութիւնը:

Ամերիկայի մէջ յաճախ կ'ափսոսանք թէ որքան հեռացած
ենք մեր պատմութեան արմատներէն, մեր ազգային արժէքներէն
եւ մեր նուիրապետական Աթոռներէն. սակայն այսպիսի ներշնչող
առիթմները յանկարծ կը բերեն ու մեր պատմութիւնը կը միախառ-
նեն մեր առօրեային: Ու մենք ազգովին կը զգանք թէ տակաւին
անբաժան կը մնայ այդ պատմութիւնը մեր կեանքէն. ան կենդանի
կերպով կ'ապրի մեր մէջ:

Պատրիարք Սրբազան Հայրը խորհրդանշին է այդ դարա-
ւոր անցեալին. իր ներկայութեամբ մենք հաղորդակից կը դառ-
նանք այդ պատմութեան. կը տեսնենք ու կը զգանք այդ պատմու-
թեան ողբերգական այլ վսեմ ընթացքը շարժումի մէջ:

Եւ մենք պէտք ունինք այդ ապրումին՝ Հայ մնալու եւ Հայ
ապրելու համար այս ամերիկայ:

Երուսաղէմի Պատրիարքութիւնը մեր նուիրապետական
չորս Աթոռներէն մին է, որ կոչուած է կենսական դեր մը կատարե-
լու մեր ապագայ կեանքին մէջ: Մեր երկար ու տառապալից անց-
եալին մէջ ունեցած ենք նուիրապետական Աթոռներ, վանքեր ու
ընծայարաններ, սակայն ճակատագիրը լուրջեան դատա-
պարտած է զանոնք. այսօր աւերակ են Աղթամարի եւ Սիսի Կաթ-
ղիկոսանիստ վանքերը, Գլաճորի, Սանահինի եւ Տաթևի կրթա-
րանները, բայց կանգո՛ւն է Երուսաղէմի Աթոռը, իր անցեալի
փառքերով ու պանծերով:

Քրիստոսի ծննդավայրը, որ խաղաղութեան օրրան մը
պէտք էր հանդիսանար՝ չարչարուած է նոյնինքն Քրիստոսի չափ.
եւ այդ չարչարանքէն անմասն չէ մնացած Երուսաղէմի Սրբոց Յա-
կորեանց Միաբանութիւնը: Ամէն արշաւողի գլխաց՝ ընկրկած է

ան, ամէն ցաւի դիմաց ցնցուած է ան, սակայն, գիտցած է դարձեալ ոտքի կանգնիլ ու շարունակել իր դարաւոր ճամբան:

Այդ անհաւատալի վերապրումը մենք կը պարտինք Միաբանութեան անխորտակելի կամքին ու նուիրումին: Այդ Միաբանութիւնը երբեմն արցունքով, երբեմն զիւնազխառութեամբ, երբեմն հնարամտութեամբ եւ երբեմն նոյնիսկ բռնեցքով պահպանած է մեր դարաւոր իրաւունքները՝ Սուրբ Տեղեաց մէջ: Իւրաքանչիւր եկեղեցի, մատուռ, նշխար ու քար պահպանուած են դարաւոր հսկումով եւ օրինակելի նախանձախնդրութեամբ:

Որքան բուռն եղած է պահպանութեան այդ պայքարը՝ նոյնքան մեծ է մեր հպարտութիւնը այսօր Երուսաղէմով: Այսօր, աշխարհի մեծագոյն կրօնքներուն հաւասար իրաւունքներ ունինք Սուրբ Տեղեաց մէջ. եւ հաւանաբար Երուսաղէմը սփիւռքի միակ վայրն է ուր Հայութիւնը կը վայելէ միջազգային ճանաչում:

Եղիշէ Սրբազան արժանաւոր յաջորդն է Աթոռին վրայ բազմած մեծանուն Պատրիարքներուն, եւ իր անձին մէջ կը խոստովանէ անոնց փորձառութիւնն ու ներշնչումը. անոր սրբազան առաքելութեան մէջ կը վերապրին այսօր Արրահամ Պատրիարքներու հեռատեսութիւնը, Շղթայակիրներու զոհարելութիւնն ու Գուշական Պատրիարքներու գրական ու հոգեւոր արժանիքները:

Մենք բախտաւոր ենք որ աշխարհի այդ զգայուն հանգոյցին վրայ ունինք Եղիշէ Պատրիարքին նման իմաստուն ու բանիմաց հոգեւոր առաջնորդ մը, որուն գործունէութիւնը պիտի երաշխաւորէ Պատրիարքական Աթոռին անսասան պահպանումը:

Բացի պատմական ու հոգեւոր իր հանգամանքներէն՝ Երուսաղէմի Պատրիարքաւանդը կը հանդիսանայ արտասահմանի մեր մշակութային գանձարաններէն ամէնէն հարուստը: Այնտեղ կը պահպանուին հազարաւոր ձեռագիրներ, մանրանկարչական գործեր, պատմաբժէք զգեստներ, դանձեր ու եկեղեցական իրեղէններ: Եւ այսօր, երբ բուռն հետաքրքրութիւն մը կայ մեր մէջ մեր ազգային ժառանգութեանց նկատմամբ, այդ հարստութիւնները մեր կեանքը ճոխացնող ու մեզ հպարտացնող անփոխարինելի արժէքներ կը դառնան:

Շնորհիւ Պատրիարք Հօր ուղիղ կեցուածքին՝ Երուսաղէմի Պատրիարքութիւնը այսօր դարձած է լրացուցիչ հաստատութիւնը Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնին, դարձած է թեւ ու թիկունք Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան:

Վերջին քսանամեակին, երբ մեր ազգային-եկեղեցական կեանքը անընդաւ իր ամէնէն զգուար ժամանակները, երուսաղէմի Սրբազան Պատրիարքը, իր իմաստութեամբ եւ յայտնատեսութեամբ, իր խորհուրդներով եւ գրական կեցուածքով, բարձր պահեց Սուրբ Էջմիածնի նախամեծար դիրքն ու հանգամանքը:

Իր բարոյական հսկայ նշանակութենէն դուրս, մենք մեծ յոյսեր կ'ապած ենք նաեւ Երուսաղէմի Պատրիարքութեան՝ մեր ամէնէն գործնական պահանջներուն մէջ:

Այսօր պարզ իրողութիւն է որ Սուրբ Էջմիածինը չի կրնար ամբողջութեամբ գոհացնել հոգեւորականներու պատրաստութեան մեր պահանջները: Մասնաւորաբար մենք պէտք ունինք պատրաստուած, հմուտ ու նուիրեալ եկեղեցականներու, որոնք պիտի գան հովուելու Ամերիկայի մեր եկեղեցիները: Բարեբախտաբար Երուսաղէմը կ'ամօքին ստանձնած է այդ պարտականութիւնը եւ արդէն մեզի շնորհած է կարեւոր թիւով հոգեւորականներ: Ներկայ դրութեամբ մենք կ'ակնկալենք որ այդ գործը աւելի հիմնաւորուի, դառնայ աւելի կազմակերպեալ, մանաւանդ երբ մեր Պատրիարքը ունի ձեռնհաս ու փորձառու գործակիցներ:

Արդարեւ, այսօր իր կողքին կը գտնուի իր ամէնէն արժանաւոր գործակիցներէն մէկը, յանձին Շահէ Արքեպիսկոպոս Աճէմեանի: Անոր բազմաթիւ իրադործումներուն վերջինը՝ Ժառանգաւորաց Վարժարանի շէնքին կառուցումն էր. մենք ամբողջ շինութեան ընթացքին տեղեակ մնացինք թէ ինչպիսի վարչական, գործնական եւ այլ դժուարութիւններ յառաջացան. եւ Շահէ Սրբազան իր հմտութիւնն ու կամքը ի գործ դնելով՝ ամբողջացուց այդ շէնքը: Բնականաբար շէնքը ինքնին այնքան նշանակալից պիտի չըլլար, եթէ ան մնար լոկ քարեղէն կառոյց մը. սակայն, դարձեալ շնորհիւ Շահէ Արքեպիսկոպոսի աշխատանքներուն, Ժառանգաւորաց այդ շէնքը ստացած է շունչ ու ոգի եւ հեռզհեռէ կը դառնայ օճախ մը՝ լայն թիւով կղերականներու պատրաստութեան:

Սփիւռքը եւ մասնաւորաբար մեր գաղութը արդար ակրնկալութիւնը ունին որ կարճ ժամանակի մը մէջ Երուսաղէմի վանքը ի վիճակի ըլլայ գոհացնելու մեր հոգեւոր առաջնորդներու կարիքը. հասցնէ հմուտ, գիտակից եւ ծառայասէր եկեղեցականներու նոր յոյլ մը: Այդ իմաստով ալ Երուսաղէմն է իրաւ լրացուցիչը Ս. Էջմիածինին, առանց մրցակցութեան՝ լծակից դառնալով անոր:

Յանձինս Պատրիարք Սրբազան Հօր եւ Շահէ Արքեպիսկոպոսին մենք մեր մէջ կ'ընդունինք մեր ամէնէն նուիրական հաստատութիւններէն մէկուն արժանաւոր ներկայացուցիչները: Մեր հոգեւոր եւ ազգային կեանքին մէջ ճակատագրական դեր մը ունին Երուսաղէմի Աթոռն ու անոր Սրբազան ներկայացուցիչները: Եւ վստահ ենք թէ մեր ճակատագրին այդ բաժինը կը գտնուի ապահով ձեռքերու մէջ: Այդ ձեռքերը պիտի գործեն շինարար ճիգերով, որպէսզի հարստանայ մեր կեանքը, որպէսզի աւելի խորունկ կերպով կապուինք մենք մեր եկեղեցիին եւ մեր արմատներուն եւ որպէսզի աւելի ուժգնօրէն Հայ ապրինք մենք:

Բարի գալուստ Ձեզի Պատրիարք Սրբազան Հայր, եւ Դիւանապետ Շահէ Արքեպիսկոպոս. եւ յաջողութիւն Ձեր նուիրական առաքելութեան:

ԱՄԵՆԱՊԱՏԻՒ ՊԱՏՐԻԱՐԲ Ս. ԶՕՐ ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆԸ

ՄԻԱՑԵԱԼ ՆԱՅԱՆԳՆԵՐ ԵՒ ԵԻՐՈՊԱ

Տարւոյս վերջին երկու ամիսներու ընթացքին Պատրիարք Սրբազանը, ընկերակցութեամբ Գերշ. Տ. Շահէ Արքեպիսկոպոսին, երկար ճամբորդութիւն մը կատարեց զէպի Միացեալ Նահանգներ եւ Եւրոպա: Պատրիարքաբանին վերաբերեալ զանազան զործերու եւ տեսակցութիւններու անհրաժեշտութիւնը ստիպեցին Պատրիարք Սրբազանին որ ստանձնէ յոգնեցուցիչ եւ երկար այս ճամբորդութիւնը ձմեռուան եղանակին:

Առաջին հանդրուանը եղաւ Նիւ Եորք, որու օղակայանը փութացած էին Ամերիկայի Արեւելեան Թեմի Առաջնորդ Գերշ. Տ. Թորոլմ Արքեպս. Մանուկեան, Արթ. Տ. Գառնիկ Քահանայի ընկերակցութեամբ եւ խումբ մը ազգայիններ՝ Պրն. Տատուր Տատուրեանի ղլխաւորութեամբ: Պրն. Տատուրեան ցանկութիւն յայտնած էր որ Պատրիարք Սրբազանը ըլլայ իր անձնական հիւրը Ամերիկայի մէջ եւ Պատրիարքը ընդունած էր հրաւերը:

Ժամանումին յաջորդ օրը, Նոյեմբեր 16-ին, Ամեն. Տ. Եղիշէ Ս. Պատրիարք եւ Տ. Շահէ Արքեպիսկոպոս մասնակցեցան նոր արձանի մը բացումին Առաջնորդարանի բակին մէջ: Հռչակաւոր քանդակագործ Նազեանի նոր ատեղծագործութիւնը, յատկապէս պատրաստուած այս առթիւ, կը պատկերացրնէ «Էջն ի խաչէն» արդիական ոճով: Նուիրատուն է ազգային մեծ բարերար եւ Հ. Բ. Ը. Միութեան ցկեանս Նախագահ Տիար Ալեքս Մանուկեան:

Նոյեմբերի 18-ին, Պատրիարք Սրբազանը եւ Պատրիարքարանիս Դիւանապետը մեկնեցան Տիթրոյթ եւ Նոյն գիշերը հիւրասիրուեցան Միսկան Սորհուրդին կողմէ մեծ ճաշկերոյթով մը: Այս առթիւ Տիար Ա. Մանուկեան արտասանեց զեղեցիկ այն ճառը, զոր կը հրատարակենք փոխան խմբագրականի, իր մեծ շահեկանութեան համար:

Եւրոպ. գիշեր, Պատրիարք Սրբազանը ընթրիքի հիւրը եղաւ Տէր եւ Տիկին Ա. Մանուկեաններուն, իրենց բնակարանին մէջ:

Կիրակի առաւօտ Պատրիարք Սրբազանը Ս. Պատարագ մատոյց եւ քարոզեց Ս. Յովհաննէս Մկրտիչ եկեղեցիին մէջ, հաւատացեալներու խումբ բազմութեան մը ներկայութեան: Եւրոպ. Ս. Պատարագի, Նորին Ամենապատուութիւնը նախագահեց թէյասեղանի մը, եկեղեցիի սրահին մէջ, որու ընթացքին Ամերիկայի Հ. Բ. Ը. Միութեան Նախագահ Տիար Եղուարդ Մարտիկեանին պաշտօնապէս յանձնեց օսկեայ շքանշան մը: Տէր եւ Տիկին Ե. Մարտիկեաններ Տիթրոյթի Հոգեւոր Հովիւ Հոգշ. Տ. Փառէն Ծ. Վարդապետի առաջնորդութեամբ եւ ընկերակցութեամբ Տիթրոյթի Հայ ազգայիններէն Տէր եւ Տիկին Մարթին Արքեպիսկոպոս, Տէր եւ Տիկին Վահէ Բարէլեաններու, Տէր եւ Տիկին Վահէ Հայկի եւ Տէր եւ Տիկին Լաքցեաններու, ուխտի եկան Ս. Քաղաք անցեալ Հոկտեմբերին: 1969-ին Տէր եւ Տիկին Եղուարդ Մարտիկեան բարերարները եղած էին Թանգարանի մը, ուր առաջին անգամ ցուցադրուեցան Ս. Եւկորի Գանձատան Թանկագին առարկաները: Թանգարանի բացումին եւ ցուցահանդէսին յաջողութիւնը բացառիկ եղաւ. երեք ամիսներու ընթացքին հարիւր քսան հազար օտարներ այցելեցին Հայ արուեստի եւ պատմութեան զմայլելի զեղեցիկութիւններուն եւ միջազգային մամուլը բարձր գնահատական-

ներով արձագանդեց Հայկական արուեստի գլուխ գործոցներու ցուցադրութեան: Վերջին իր այցելութեան առթիւ, Տիար Ե. Մարտիկեան կրկնեց իր նշխրատուութիւնը եւ յանձն առաւ ժառանգաւորաց Վարժարանի հին շէնքը վերածել նոր թանգարանի մը, աւելի ընդարձակ եւ լման: Բարեբաւօտիկ այս առթիւ, Երուսաղէմի Քաղաքապետը յատուկ նշան մը պատրաստել տուաւ Տէր եւ Տիկին Մարտիկեաններու անունով եւ յանձնեց զայն Սրբազան Պատրիարքին, որպէսզի Տիթրոյթի մէջ ներկայացնէ զայն մեծ բարերարին: Բուն ծափողջոյններու եւ ջերմ խանդավառութեան մէջ, Պատրիարք Սրբազանը կատարեց այդ խաղցր պարտականութիւնը:

Նոյն կիրակի գիշեր, Նորին Ամենապատուութիւնը հիւրը եղաւ Մարտիկեաններուն, իրենց բնակարանին մէջ, ուր հրաւիրուած էր Տիթրոյթի Հայութեան երեւելի խումբ մը:

Երկուշաբթի առաւօտ, Նորին Ամենապատուութիւնը, Տ. Շահէ Աբրեւիսկոպոս, Տ. Փառէն Մ. Վարդապետ, Տ. Պարեթ Վարդապետ, Կրթական Յանձնախումբի Նախագահ Պրն. Միհրան Հօրլամաղեան, Ա. Մանուկեան Կրթական Հիմնադրամի Տնօրէն Պրն. Խամսն Ազատեան, Հ. Բ. Ը. Միութեան Ամերիկայի Նախագահ Պրն. Ե. Մարտիկեան, եւ նոյն Միութեան Կեդրոնական Ամերիկայի Նախագահ Պրն. Մ. Արզարեան այցելեցին Տիթրոյթի Հայ դպրոցը, որ կը կրէ իր բարերարին՝ Ալեքս Մանուկեանի մսեմ անունը: Ուսուցչութեան պատրաստած եւ աշակերտութեան գործադրած գողտրիկ ծրագրի մը իրադործումէն վերջ, Պատրիարք Սրբազանը յորդորեց աշակերտութիւնը որ պահեն իրենց աւանդուած ժառանգութիւնը ցեղային արժէքներուն: Ոսկի Մատեանին մէջ ալ, Նորին Ամենապատուութիւնը զրեց հետեւեալ տողերը. «Կան վայրեր եւ Հաստատութիւններ որոնք կը տպաւորեն այցելուն առաջին ակնարկով, որովհետեւ կը ցոյցանեն փայլը իրենց հեռանկարներուն եւ իրադործումներուն: Ալեքս Մանուկեան զպրօքը կը տպաւորէ այցելուն ջերմ այդ զգացումով: Վսեմաշուք բարերարները ազբիւր են լոյսի եւ օրհնութեան, որոնք կ'արտացոյցան այս Հաստատութենէն եւ մենք երախտապարտ կրնանք ըլլալ միայն անոնց»:

Նոյն օրը Պատրիարք Սրբազանը վերադարձաւ Նիւ Եորք, ուր, յետ միջօրէին, կարելոր հանդիպում մը ունեցաւ Ամերիկայի նախկին Փոխ-Նախագահ Ն. Վսեմ. Նելսոն Բոքֆելլըրի հետ: Տիար Բոքֆելլըր այցելած էր Պատրիարքարան Մարտ ամսուն եւ երկար խորհրդակցութիւն մը ունեցած Սրբազան Պատրիարքին հետ՝ Երուսաղէմի այժմու կացութեան եւ ապագայի մասին: Նոր իրադարձութիւններու լոյսին տակ, շարունակուեցաւ կարծիքներու փոխանակութիւնը Միջին Արեւելքի, բայց մանաւանդ Երուսաղէմի եւ իր սրբատեղիներուն մասին:

Երեքշաբթի եւ Չորեքշաբթի օրերու ընթացքին, Պատրիարք Սրբազանը, ընկերակցութեամբ Տ. Շահէ Աբրեւիսկոպոսի, այցելեց Ս. Աթոռիս բարերար Տիար Մուրէն Ֆէսճեանին, Ս. Աթոռիս մեծ բարեկամ Հանդուցեալ Հայկ Գափուքեանի այրիին՝ Տիկին Ալիս Գափուքեանի բնակարանը, Տէր-իրն, եւ առաջարկեց որ մեծ այդ Հայուն աճիւնները փոխադրուին Երուսաղէմ, հանդէսնու համար իր բարերարութեամբ կառուցուող աշտարակին մօտ, Սիոնի բարձունքին վրայ:

Հինգշաբթի, Նոյնմբեր 24-ին, ընկերակցութեամբ Տիար Տատուր Տատուրեանի, երկու Սրբազան Եկեղեցականները մեկնեցան Միամի, Փյօրիտա: Օղակայանին մէջ անոնք զիմաւորուեցան պաշտօնապէս Գերշ. Տ. Հմայեանկ Եպիսկոպոսի, Միամիի Հոգեւոր Հովիւ Տ. Կիւրեղ Քաշանայի, Միսկան

Սորհուրդի Ատենապետին և անդամներուն, ինչպէս նաեւ տեղական թերթերու թղթակիցներուն կողմէ: Կարճ հանդիսաւ մը ետք օգակայանի պատուոյ սրահին մէջ, անոնք ուղղուեցան Տիար Տատուրեանի բնակարանը:

Յաջորդ օրը, Պատրիարք Սրբազանը և իրեն ընկերացողները հիւրը եղան Լեւոն և Ճան Սարգիսեան եղբայրներուն:

Կիրակի օր, Միամիլի Ս. Պօղոս-Պետրոս եկեղեցիին մէջ պատարագեց Գերշ. Տ. Շահէ Արքեպս. Աճէմեան, իսկ քարոզը տուաւ Ն. Ամենապատուութիւնը: Յաջորդ Ս. Պատարագի, խնամքով պատրաստուած ճաշկերոյթ մը արուեստաւ դադութիւն կ'ուղծէ, որու ընթացքին բարի դատուածի խօսքերը և երկու Սրբազաններու ճառերը խանդավառ մթնոլորտ մը ստեղծեցին տեղւոյն Հայութեան սիրտերէն ներս:

Նոյեմբեր 28-ին, Ն. Ամենապատուութիւնը խումբ մը ազգայիններու հետ, հիւրը եղաւ Աթոռիս բարերար Տէր և Տիկին Տիգրան Միսիրեաններու իրենց բնակարանին մէջ:

Նոյեմբեր 29-ին, Պատրիարք Սրբազանը հրաժեշտ տուաւ Միամիլի Հայութեան և իր հիւրընկալ՝ Տիար Տատուր Տատուրեանին և մեկնեցաւ Շիրակ: Մտադրութիւնն էր այցելել իր բարեկամ՝ Տօթ. Համբարձում Քեքելիկեանին: Ստիպան օգակայանին մէջ իսկ, ուր Ն. Ամենապատուութիւնը դիմաւորելու եկած էին Էմանսթընի Հոդեւոր Հոփի Տ. Վարուժան Ծ. Վարդապետ և Քեքելիկեանները, ան իմացաւ որ նոյն գիշեր՝ երկուցի մը պատրաստուած էր ի պատիւ Հայաստանի Փոխ-Վարչապետ Կիրակոսեանի և Կարլէն Տայլաքեանի, որուն նախագահելու կը հրաւիրուէր Սրբազան Պատրիարքը: Հայաստանի պետական բարձր անձնաւորութիւններուն հետ ընթերցէ ետք Տօթորին առն մէջ, բոլորը դացին Էմանսթընի եկեղեցիին սրահը, որ լեցումը էր մեծ մասով Յորդանանէն դադրած Հայերով: Տօթ. Քեքելիկեան, օրուան հանդիսութեան ատենապետը, հրաւիրեց նախ Տիար Կիրակոսեանը, որ հեղինակաւոր իր խօսքով ընդգծեց Նոյեմբեր 29 թուականի կարեւորութիւնը վերածնած Հայաստանի և Հայ ժողովուրդին համար, և երկարօրէն պատկերացուց մեծ նշանակութիւնները դոր մեր Հայրենիքը արձանագրած էր վերջին կէս դարու ընթացքին, մտաւորական, մշակութային, գիտական, կրթական, ճարտարարուեստական և զինդամնտեսական կեանքի զանազան ծակարդակներու վրայ: Փոխ-Վարչապետին հեղինակաւոր խօսքը ընդմիջուեցաւ յաճախ խանդավառ ծափերով, մանաւանդ երբ աւետեց ճարտարարուեստի և զինդամնտեսութեան ուժեղ զարգացումը և դալիք տարիներու յուսադրիչ հեռապատկերը: Երկրորդ խօսք անողը եղաւ Տիար Կ. Տայլաքեան, որ գեղեցիկ պատկերացումներով և դրական ճաշակով բնութագրեց Նոյեմբեր 29-ը, իբրեւ Հայ վերածնունդի և պետական կեանքի ապահով սկիզբն ու արմատացումը, որով վերջ դրաւ մեր ողբերգութիւնը և ծնունդ առաւ ու զարգացաւ աշօրուան Հայաստանի պայծառ հրականութիւնը:

Վերջին խօսքը ըսելու հրաւիրուեցաւ Ամեն. Տ. Եղիշէ Ս. Պատրիարքը, որ բեմ բարձրացաւ ներկաներու յոտնկայո ծափերուն և խանդավառութեան մէջ: Իրեն յատուկ պերճախօսութեամբ, Պատրիարք Սրբազանը դրուեց ներկաները և հրահրեց Հայրենասիրական անոնց զգացումները: Ան ըսաւ.

Հայաստանէն եկած մեր երկու մտաւորականներն ու քաղաքական գործիչները, Տիար Կիրակոսեան և Տիար Տայլաքեան, մին Փոխ-Նախագահը մեր հայրենի կառավարութեան և միւսը երրորդ քարտուղարը Հայաստանի Վարչութեան, խօսեցան Նոյեմբեր 29-ի մասին, վերքերելով այն բոլոր բարեբանները գործ մեր երկիրը ունեցաւ և ունի այդ բուականէն ի վեր: Խօսեցան

մեր քաղաքական ապահովութեան եւ տնտեսական բարգաւաճման մասին եւ կորստեան նամբ մտած սակայն Նոյեմբեր 29-ով մեր երկրի յարութեան մասին, իրենց յատուկ հաւատով եւ եռանդով, անգամ մը եւս ազդրելով մեր սիրտերը հայրենիքի վերելքի եւ ապագայի հաւատով:

Նոյեմբեր 29-ը բուսական մը չէ, այլ յեղաշրջում մը որ հանց Հայ ժողովուրդը իր պատմական ոգրերգութենէն եւ դրա զայն նոր ուղիի մը վրայ:

Հինգերորդ դարուն գիրերու գիտով, Ս. Մեսրոպ Մաշտոց բաժնեց մեր պատմութիւնը երկու մասերու, անցեալի եւ ներկայի. ներկայ մը որ հասցուց մեզ մինչեւ այսօր: Իսկ Նոյեմբեր 29-ը յեղաշրջեց մեր պատմական կեանքը իր քաղաքական եւ գաղափարական նոր երեսներով, եւ բաժնեց զայն հինի եւ նորի ըմբռնումներով:

Մենք երախտապարտ ենք մեր Հայրենիքի մտքի եւ սրտի գործիչներուն, որոնք Նոյեմբեր 29-ի կրակը վառեցին մեր հայրենի հողին վրայ: Արտասահմանը հագիւ բերաւ իր մասնակցութիւնը այդ ստեղծարար գործին, հեռուէն միայն խանդավառուելով, հեռուէն երկարելով իր պաշտօնական ձեռքերը այդ կրակին: Զգացաւ անշուշտ այդ խառնակին վրայ դնելով երէ՛ ոչ գերաններ՝ գէր սաշեղներ իր հոգիէն եւ մարմնէն, վառ պահելու այդ կրակը:

Հերոսները դուք էք, պատմական հայրենակիցներ, երէ՛ նոյնիսկ ըլլան քննադատողներ ձեր մեծ գործին, մի նեղուիք, դարը ուր կ'ապրինք դարն է քննադատութեան: Սակայն պատիւն ու փառք քննադատին չէ, այլ ստեղծողին: Քննադատը գաճաճ մըն է ստեղծողին հոյ, եւ պատմութիւնը գաճաճի ուսերուն չէ որ կը նետէ իր պատմութեանը, այլ հերոսներուն:

Մեզի համար ուրախութիւն է այս երեկոյ մեր մէջ ողջունելու Տիար Կիրակոսեանն ու Տալալեանը, հերոսները մեր հայրենիքին, կերտիչները այսօրուան մեր փառքին:

Եւրոպայի կենտրոն, Ն. Ամենապատուութիւնը, Տ. Շահէ Արքեպիսկոպոսի ընկերակցութեամբ, Շիրակոյն մեկնեցաւ Լոս Անճելըս: Գալիֆորնիա իր անցուցած հինգ օրերու ընթացքին, Ն. Ամեն. Պատրիարքը եւ Շահէ Սրբազանը հիւրը եղան Տայնուպայի մէջ՝ Տիար Մարտիրոս Բիւրոյեանի եւ Մատենաթոյնի մէջ՝ Տիար Հայկազ Պէրպէրեանի: Մեծանուն երկու բարերարները յանձն առին կարեւոր գումարներով նպաստել Երուսաղէմի Հիմնադրամին:

Դեկտեմբերի 6-ին, Պատրիարք Սրբազանը վերադարձաւ Նիւ Եորք: Եւրոպայի օրը, ան հիւրը եղաւ պատուոյ ճաշկերոյթին, Ամերիկայի Արեւելեան Թեմի Առաջնորդարանին կողմէ՝ յատկապէս կազմակերպուած Հայկ եւ Ալիս Գալուքեան Սրահին մէջ: Պատրիարքին ձօնուած երեկոյթը բացաւ Ամերիկայի Հայոց Առաջնորդ Գերշ. Տ. Թորգոմ Ս. Արքեպիսկոպոս բարի գալուստի ջերմ խօսքերով, իր հոգեւոր ծննդավայր Երուսաղէմի նկատմամբ իր սէրէն բխած: Օրուան առեւտրականութիւնը վարեց Պրն. Սուրէն Մանուէլեան, որ խօսեցաւ յատկապէս Եղիվարդ բանաստեղծի մասին, ներկայացնելու համար Պատրիարք Սրբազանին գրական վաստակը: Նշանուած եւ զեղեցիկ իր ոճով, Պրն. Մանուէլեան զնահատակները ըրաւ Եղիվարդի բանաստեղծական արժանիքն եւ ոտանաւորին, վեր առնելով յատկապէս անոնց մէջ՝ ազգային շունչն ու աստուածաշնչական ոգին. նոյն դժով շարունակեց Պրն. Անդրանիկ Փոլատեան, Հ. Բ. Ը. Միլթեան «Յուշարար» ամսագրի խմբագիրը, որ ամփոփ բայց պերճախօս նախադասութիւններով դրուատեց բարձրաստիճան եկեղեցականի էտին՝ դրադէտ եւ մտածող մարդը: Անձնական վկայութիւններու շարքով մը, Պրն. Մամուէլ Թումայեան ներկայացուց Պատրիարքին վարչական գործունէութեան մի քանի երեսները, համեմատած դէպքերով, որոնց ականատեսը եւ

մասնակիցը եղած էր Պրն. Թումայան, Երուսաղէմի քաղաքական դժուարին օրերուն, երբ ծնունդ կ'առնէր հրէական պետութիւնը: Պատրիարքին փակման խօսքը շնորհակալութեան, յուզումի եւ գնահատութեան խօսք մը եղաւ Առաջնորդին, Առաջնորդարանին եւ Երուսաղէմի բարեկամներուն նկատմամբ, որոնք իրենց համակրութեամբ եւ դիտակցութեամբ կ'ուզեն օժանդակել եւ զօրավիգ կանգնել մեր Եկեղեցւոյ այդ մեծ կեդրոնին, որ Հայոց Պատրիարքութեանն է:

Յաջորդ օրը, Պատրիարք Սրբազանը, ընկերակցութեամբ Գերշ. Տ. Շահէ Արքեպիսկոպոսի եւ Տիար Տատուր Տատուրեանի, ուղղուեցաւ Պոսթոն: Օղակայանին մէջ, Պատրիարք Սրբազանը դիմաւորուեցաւ Պոսթոնի, չրջակայի, Ուսթըրի եւ Բրովիտենսի հոգեւոր հովիւներուն կողմէ: Մտերիմ եւ ջերմ մթնոլորտի մէջ ճաշելէ ետք, Պատրիարք Սրբազանը առաջնորդուեցաւ Ս. Երրորդութիւն Մայր Տաճար, որու ծխատան մէջ շարունակուեցաւ հանդիպումը եկեղեցական դասին հետ: Այնտեղ եկան նաեւ ազգայիններ եւ «Պայքար» թերթի խմբագիր Պրն. Նուպար Պէրպէրեան, իր ընկերներով, բարի գալուստ մաղթելու համար ն. Ամենապատուութեան: Երեկոյեան, կարճ հիւրասիրութենէ մը ետք Տքթ. Միքայէլ Խոլլիկեանի տան մէջ, Պատրիարք Սրբազանը եւ իր ընկերակիցները հրաիրուեցան քաղաքի կեդրոնական պանդոկներէն մէկուն մէջ յատկապէս կազմակերպուած պատուոյ սեղանի մը: Ս. Երրորդութիւն Եկեղեցիի Հոգեւոր Հովիւ Արթ. Տ. Մամրէ Գահանան, իրեն յատուկ ճաշակով եւ ձեռներէցութեամբ, ճաշկերոյթը յաջողեցաւ վերածել զեղեցիկ երեկոյթի մը, ուր Պոսթոնի Հայութեան աւագանին հաղորդուեցաւ Երուսաղէմի խորհուրդով:

Յաջորդ առաւօտ, Պատրիարք Սրբազանը, հակառակ ձիւնին եւ ցուրտին, փափաքեցաւ այցելել Լոմելի Հայութեան նոր եկեղեցին: Ս. Աթոռիս ճատեւ հովութեան ընթացքին յաջողած էր փոքրիկ ծուխ մը վերակենդանացունել եւ առաջնորդել բացառիկ իրադրոժումի մը. հսկայ հողամասի մը կեդրոնը, բլուրի մը գլուխը կանգնել հայկական կեդրոն մը, Անիի Մայր Տաճարի շքեղութեամբ եւ կերպարանքով կառուցուած հսկայական եկեղեցիի մը շուրջ:

Լոմելին՝ Պատրիարք Սրբազանը եւ Տ. Շահէ Արքեպիսկոպոս ուղղուեցան օղակայան, մեկնելու համար Նիւ Եորք, ուր անցուցին Ամերիկա այցելութեան վերջին երեք օրերը, իրրեւ հիւրը Պրն. Տատուր Տատուրեանի: Այդ օրերու ընթացքին Պատրիարք Սրբազանը այցելեց Նիւ Ճըրքիի երկու հայկական կեդրոններ. ամենէն փոքրերուն՝ հայկական նորարոգացող դպրոցին եւ ամենէն տարեցներուն՝ Խմբարնի ծերանոցին:

Հայկական դպրոցի սեմին, Պատրիարք Սրբազանը եւ Տ. Շահէ Արքեպիսկոպոս դիմաւորուեցան դպրոցի հոգաբարձութեան եւ տնօրէնութեան կողմէ, գլխաւորութեամբ Հոգշ. Տ. Օշական Վրդ. Զաւոյեանի, չրջապատուած Արթ. Տ. Վահրիճ եւ Տ. Արսէն քահանայ հայրերով: Դպրոցի տնօրէն՝ Տիկ. Հուրիկ Սահակեան յատուկ ծրագիր մը պատրաստած էր ի պատիւ ն. Սրբազնութեան: Մանկական իրենց թրթուռն ձայներով եւ ձեռքերնին մէկական մեխակ, մանուկները երգեցին Մենդեան շարականներ, Նոր Տարիի երգեր եւ մօտեցան մի առ մի համբուրելու համար Սրբազան Պատրիարքին Աջը եւ ստանալու Երուսաղէմի օրհնութիւնը:

Յաջորդ օրուան այցը հայկական ծերանոցին այլապէս յուղիչ էր. միակ Հայու մը տոկուն կամքով եւ անխոնջ ձեռներէցութեամբ ապահովուած պատկանելի այս հաստատութիւնը չունէր բնաւ վերջալուսային տիրութիւնը մարող ճրագի մը, այլ խանդավառ, աշխոյժ եւ ջերմ մթնոլորտ մեծ տունի

մը, ուր Հայեր կը շարունակեն իրենց կեանքը, լաւ խնամքի մը եւ ընկերային ջանքով մթնոլորտի մը բարիքը մայրելով:

Ամսոյն 12-ին, Պատրիարք Սրբազանը եւ Տ. Շահէ Արքեպիսկոպոս այցելեցին Հ. Բ. Ը. Միութեան Կեդրոնը եւ բարեկամական հաճելի դրոյց մը թեան հետ:

ունեցան Վարիշ—Տնօրէն Տիար Միսաք Հայկենցի եւ Միութեան պաշտօնէլու—

Դեկտեմբերի 13-ի երեկոյեան, Սրբազան Պատրիարքը եւ Պատրիարքարանիս Դիւանապետը մեկնեցան Նիւ Եորքէն, հրաժեշտ առնելէ ետք Ամերիկայի Առաջնորդէն եւ իրենց հիւրընկալ Տիար Տատուր Տատուրեանէն:

Ամբողջ գիշերը ճամբորդելէ ե գիշերուան մը հանդիստէն ետք, Պատրիարք Սրբազանը եւ Տ. Շահէ Արքեպիսկոպոս դնացքով մեկնեցան Պրիքսէյ, որու կայարանին մէջ գիրենթ ընդունելու եկած էին պատատական Պարոն Տր Պրատէր, Պարոն Տր Լէքուէմ, Պրն. Տիգրան Վրոյր եւ Պրն. Կերտա:

Պեյճիգայի փոքրաթիւ Հայութիւնը խանդավառութեան շուրս օրեր ապրեցաւ Ն. Ամենապատուութեան այցելութեան առթիւ:

Առաջին անգամ բլլալով, Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքը պաշտօնական այցելութեամբ մը կ'ընդունուէր Պեյճիգայի Թաղաւորին կողմէ: Շարժառիթը հին պատմական կապի մը վերականգնումն էր Երուսաղէմի եւ Ֆրանսոյ իոյ Թաղաւորական տունին միջեւ: Վերականգնումը պիտի կատարուի Ս. Յարութեան Տաճարի Հայկական բաժնին մէջ վերահաստատելով Սալակիր տաճին երկու Թաղաւորներու յիշատակութիւնը յատուկ արձանատուութեամբ: Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքը ուղեց աւետել Ն. Վեհափառութեան թէ Բեդարեր Կանանց խորանին ճակատը պիտի զետեղուի մարմարեայ արձանագրու-

Պեյճիգայի Ն. Վեհափառութիւն Պոտուէն քաղաքը կ'ընդունի Ն. Ամեն. Տ. Եղիշէ Ս. Արքեպս. Տէրտէրեանը եւ Գերշ. Տ. Շահէ Արքեպիսկոպոսը:

Թիւն մը, յիշատակելու համար Կոտրֆրուա տը Պուլիոն, առաջին «Պաշտպան Ս. Յարութեան Տաճարի», Պապուին Ֆրանսոյիոյ, առաջին Թաղաւոր Երուսաղէմի եւ իր հայազգի Թաղուհին՝ Արտա: «Աւսպիսով, աւելցուց Ս. Պատրիարքը, պատիւ պիտի ունենանք անմահացնելու Սալակիր Թաղաւորներու

քրիստոնէական հաւատքը եւ զոհողութեան ոգին, ի պաշտպանութիւն Ս. Տեղիքու եւ միեւնոյն տուն, արեան կապը, որ հաստատուեցաւ անոնց եւ Կիլիկիան Հայ իշխանաւորներու միջեւ: Հաւատքով զեղուն, զգացում եւ խորունկ շեշտով մը, Ն. Վեհափառութիւնը շնորհակալութիւն եւ ուրախութիւն յայտնեց իր նախնիքներու նկատմամբ ցուցաբերուած ուշադրութեան համար եւ յայտնեց իր փափաքը որ միասին ազօթք մատուցուի Երուսաղէմի խաղաղութեան համար, որպէսզի Ս. Քաղաքը ըլլայ եւ մնայ միշտ ազօթքի տուն մը բոլորին համար: Խօսակցութիւնը տարածուեցաւ զանազան հարցերու շուրջ, բոլորն ալ կապուած այն յոյսին, զոր վերջին զէպքերը արթնցուցին Միջին Արեւելքի կնճառոտ կացութիւնը պարզելու եւ խաղաղութեան նոր դարաշրջան մը սկսելու:

Պալատէն ելլելէ ետք, Պատրիարք Սրբազանը եւ Տ. Շահէ Արքեպիսկոպոս հրաւիրուեցան Պարոն Տը Պրաուրրի բնակարանը, ճաշկերոյթի մը, որուն ներկայ էին Պապական նուիրակը, Պրիւքսելի համալսարանի Նախագահ՝ Փրօֆ. Ժամօթ, Երեսփոխանական Ժողովի Նախագահ՝ Պրն. Լըպիւթթօն, Պրապան նահանգի Կառավարիչ Պրն. Րոկէէն, եւ բազմաթիւ եկեղեցականներ, ազնուական դուքսեր եւ դքսուհիներ: Հայ գաղութին կողմէ ներկայ եղան Վարչութեան Նախագահ Պրն. Եղուարդ Ժախեան եւ աշխարհածանօթ Փրօֆ. Արբակ Մխիթարեան:

Նոյն երեկոյեան, պաշտօնական ընդունելութեամբ մը, Պրիւքսելի Քաղաքապետը պատուեց Հայոց Պատրիարքը Քաղաքապետարանի սրահին մէջ, յանուն մայրաքաղաքին, Պրն. Վան Ալթրրըն յանձն առաւ զեղեցիկ եկեղեցի մը տրամադրել Հայ գաղութին:

Դիշերը, Պրիւքսելի Հայ Տունին մէջ հաւաքուած երկու հարիւրէ աւելի Հայեր չքեղ ընդունելութիւն մը սարքեցին ի պատիւ Ն. Ամենապատուութեան եւ Գերշ. Տ. Շահէ Արքեպիսկոպոսի:

Յաջորդ օրը, Պատրիարք Սրբազանը, ընկերակցութեամբ իր Դիւանապետին եւ Փրօֆ. Մխիթարեանին, այցելեց Պելճիդայի կրօնապետ՝ Կարախանալ Սիւնէնտին, Պրիւքսելի Արքեպիսկոպոսարանին մէջ, ի ներկայութեան Պալատին Եպիսկոպոսին: Սիրալիւր եւ սրտաց խօսակցութեան ընթացքին, Ն. Վսեմութիւնը յիշեց իր տպաւորութիւնները Երուսաղէմէն, ուր այցելած էր տարուան ընթացքին, իրրեւ ուխտաւոր, իր քահանայութեան յիսնամեակին առթիւ: Ան խոստացաւ իր կարելին ընել, որպէսզի Հայերը ունենան իրենց եկեղեցին եւ կազմակերպուին իրրեւ կրօնական համայնք Պրիւքսելի մէջ:

Պրիւքսելի այցելութիւնը պսակուեցաւ մեծ ճաշկերոյթով մը, զոր Հայ գաղութը տուաւ ի պատիւ Սրբազան Պատրիարքին, յայտնելու համար շնորհակալութեան եւ երախտագիտութեան իր զգացումները Երուսաղէմի Պատրիարքութեան եւ անոր Գահակալին եւ Դիւանապետին նկատմամբ, որոնք Պելճիդայի Հայութեան շնորհեցին իրենց հայրական հօգածութիւնը, Հայութեան միայն հրաւիրելով պետութեան եւ եկեղեցիին բարձրագոյն իշխանաւորներուն ուշադրութիւնը եւ մանաւանդ՝ ապահովելով եկեղեցի մը հայկական միւսոնի դրոշմով:

Պրիւքսելէն, Պատրիարք Սրբազանը եւ Տ. Շահէ Արքեպիսկոպոս վերադարձան Փարիզ եւ անկէ՝ Ս. Աթոռ:

ՔԵՆԹԵՐՈՒՆԻ Ս. ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆԸ

ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԹԻՆ ԵՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Պաշտօնական այցելութիւններու, եղբայրական հանդիպումներու, չրջապտոյտի, ազօթքի եւ ուխտի չորս օրեր ապրեցաւ աշխարհատարած Անկլիքան Եկեղեցւոյ պետը՝ Տօքթ. Տոնալտ Գոկլըն հայոց հայրենիքին՝ Հայաստանի մէջ:

Ընդառաջելով Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոսի հրաւերին, Քենթըրպրիի Արքեպիսկոպոսը, ընկերակցութեամբ եօթը հոգինոց չքախումբի մը, այս տարուան իր այցելութիւններուն շարքին, պաշտօնապէս եկաւ Ս. Էջմիածին եւ հանդիսացաւ առաջին հոգեւոր պետը Անկլիքան Եկեղեցիին՝ որ կ'այցելէր Ս. Էջմիածին:

Նորին Գերաշնորհութիւնը այցելած էր այս տարուան ընթացքին, Օրթոտոքս Եկեղեցւոյ համաշխարհային (էքումենիք) պատրիարքին, Պոլիս, Եկեղեցիներու Համաշխարհային Խորհուրդին, Ժընև, Սրբազան Պապին, Վատիկան, եւ Համայն Ռուսիոյ Պատրիարքին, Մոսկուա:

Ամբողջ աշխարհի հոգեւոր զերազոյն պետերուն իր տուած պաշտօնական այցելութիւններու շարքին, Ան եկաւ Ս. Էջմիածին Սեպտեմբեր 29-ին: Անդիլոյ Աղղային Եկեղեցւոյ պատուիրակութիւնը Երեւանի օդակայանը հասու երևոյեալն ժամը 5-ին, Այրարատեան դաշտի աշնանային արեւամուտի ոսկի դոյններուն մէջ: Անոր կ'ընկերանային Ս. Ալպընզի Առաջնորդ՝ Ռապրիթ Ռանսի եպիսկոպոսը, որ պատասխանատուն է նաեւ անկլիքան-օրթոտոքս խօսակցութիւններուն, Կանոնիկոս Մայքըլ Մուրը, Կանոնիկոս ձոն Արնոլտը, գաւազանակիր Տօքթ. Տէյլիս Փէյնթըր, Կանոնիկոս Էրիկ Սթէյրլիս, Պրն. Փաթրիկ Կիլպըրթ, տէրը եւ տնօրէնը «Քրիստոնէական ծանօթութիւններու տարածման ընկերութեան» եւ Լորտ ձոն Մայլը:

Օդակայանին մէջ, պատուարժան հիւրը եւ իր չքախումբը ընդունելու եկած էին Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Վաղգէն Ա Վեհ. Կաթողիկոսը, Երուսաղէմի Պատրիարք Ամեն. Տ. Եղիշէ Արքեպիսկոպոսը, Գերշ. Տ. Սերոփէ Արք. -ը Փարիզէն, Տ. Թորգոմ Արք. -ը Նիւ Եօրքէն, Տ. Պսակ Արք. -ը Լոնտօնէն, Տ. Շահէ Արք. -ը Երուսաղէմէն, Տ. Գարեգին Եպս. -ը Սիւնիէն, Տ. Վաչէ Արք. -ը Լոս Անճելլաէն, Տ. Ներսէս Եպս. -ը Լոնտօնէն, եւ ներքին թեմերու Առաջնորդներ՝ Տ. Կոմիտաս Արք. Երեւանի, Տ. Նարեկ Եպս. Շիրակի, Տ. Գէորգ Եպս. Թիֆլիսի, Տ. Զուսիկ Եպս.՝ Լուսաբարապետ Մայր Աթոռի եւ բազմաթիւ վարդապետներ ու քահանայ հայրեր:

Հայաստանի կառավարութեան անունով եկած էր Պրն. Յ. Հասրաթեան, տեղակալը նոր մահացած նախարար Ս. Գասպարեանի:

Օդակայանէն հիւրերը առաջնորդուեցան Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, ուր, Մայր Տաճարի մուտքին թափօր կազմուեցաւ եւ «Հրաշափառ»ի երգեցողութեամբ, զանգերու ղօղանջին մէջ, Գերաշնորհ Արքեպիսկոպոսը օրհնեց իրեն մատուցուած ազն ու հացը եւ յառաջացաւ մինչեւ Իջման Սեղան, համբուրելու համար Ս. Խաչը եւ Ս. Աւետարանը:

Բարի գալուստի խօսքերէն եւ աղօթքէն ետք, թափօրը ուղղուեցաւ Վեհաբան, ուր եւ ընթրիքի հիւր եղաւ Նորին Վեհափառութեան:

Նորին Գերաշնորհութիւնը, Ս. Ալաքընզի եպիսկոպոսը եւ գաւաղանակիրը մնացին Վեհաբանի շէնքին մէջ, իսկ չքախումբին միւս անդամները՝ երեւան:

Սեպտեմբեր 30-ին, Ուերաթ օր, կէսօրէ առաջ, Նորին Գերաշնորհութիւնը, շրջապատուած իր եկեղեցականներով եւ Նորին Վեհափառութիւնը, շրջապատուած Գերշ. Տ. Սերոփի, Տ. Թորգոմ, Տ. Շահէ եւ Տ. Վաչէ Արքեպիսկոպոսներով, Գերշ. Տ. Արսէն եւ Տ. Ներսէս եպիսկոպոսներով, խորհրդակցական ժողով մը ունեցան Վեհաբանի բարձր դահլիճին մէջ: Ն. Ս. Օ. Տ. Վաղպէն Ա. Վեհափառ Հայրապետը հանդամանօրէն, սրտաց եւ իրապաշտ յտակութեամբ ներկայացուց Հայ Եկեղեցւոյ արդի վիճակը, բոլոր թեմերէն ներս, Հայաստանի եւ արտասահմանի մէջ, ընդգծելով տաղնապններն ու դժուարութիւնները, վարչական եւ կանոնական հարցերը, ինչպէս նաեւ յաջողութիւններն ու բարգաւաճումը: Նորին Գերաշնորհութիւն Քենթրպրպրիի Արքեպիսկոպոսը, իր կարգին թուեց Անկլիքան եկեղեցին յուզող այժմէական հարցերը, իրենց ամբողջութեամբ: Որոշուեցաւ նոյն երեկոյեան շարունակել խորհրդակցութիւնները եւ յետոյ, յատուկ յանձնախումբի մը վստահուեցաւ խորհրդակցութիւններու ամփոփումը պատրաստել, հրապարակումի համար երկու կրօնապետներու ստորագրութեամբ, ինչ որ կատարուեցաւ Երկուշաբթի առաւօտ, պատուարժան հիւրերու մեկնումէն առաջ:

խորհրդակցութիւններու առաջին նիստէն ետք, արքեպիսկոպոսները փափաքեցան այցելել Սեւանայ լիճը: Փոթորկոտ երկնքի մը եւ անկոծ լիճի մը խորքին վրայ էր որ տեսնուեցան Սեւանայ կղզիի երկու եկեղեցիները, ուր եւ բարձրացան յարգոյ այցելուները:

Կէսօրէ ետք, անկլիքան եւ Հայ Հոգեւորականութիւնը, իրենց լման կազմով, բարձրացան Միծեռնակարերդ: Հայ նահատակաց յուշարձանի անմար կրակին շուրջ զետեղելէ ետք մեխակներ, անոնք կատարեցին Հոգեհանգըստեան պաշտօն, որուն մասնակցեցան նաեւ Անկլիքան Եկեղեցւոյ կղերականները, յատուկ աղօթքով: Ապա, յուշարձանի սլացիկ կառոյցին վրայ զետեղեցին ծաղկեայ խաչ մը, ուր արձանագրուած էր

“To the Armenian Martyrs of the Genocide from the Archbishop of Canterbury”.

Շաբաթ օր, Հոկտեմբեր 1-ին, պաշտօնական հիւրերը, ընկերակցութեամբ Հայ Հոգեւորականներու, այցելեցին Մաշտոցի անուան Զեռագիւղներու Մատենադարանը, Ս. Գեղարդի վանքը եւ ապա՝ Երեւանի նորակառոյց Ս. Սարգիս եկեղեցին: Այրարատեան թեմի Առաջնորդ Գերշ. Տ. Կոմիտաս Արքեպիսկոպոսը եւ իր թեմի քահանայ հայրերը ընդունեցին հիւրերը «Հրաշափառ»ով, բարի գալուստի խօսքերով եւ ապա՝ առաջնորդեցին զանոնք «Անի» պանդոկը, ուր ճաշի հիւրը եղան Այրարատեան թեմին:

Երեւանէն չքախումբը ուղղուեցաւ Ս. Էջմիածին, ուր կը սպասէր իրենց Վեհափառ Հայրապետը, միասին կատարելու համար հիմնարկէքը նոր շէնքի մը, «Այիք եւ Մարի Մանուկեան Թանգարան»ին: Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը փափաքեցաւ մասնակից ընել Քենթրպրպրիի Արքեպիսկոպոսը իր սրախութեան, որով Հայ մեծ բարերարը իր յուսատը անունը կ'արձանագրէր Այրարատեան դաշտի սրտին վրայ՝ Ս. Էջմիածինը ճոխացնելով նոր եւ հոյակապ կերտուածքով մը: Քենթրպրպրիի Նորին Գերաշնորհութիւն Արքեպիսկոպոսին վերջին այցը եղաւ Հոգեւոր ձեմարան, ուր ընդունուեցաւ տեսութեան, ուսուցչական կազմին եւ ուսանողութեան կողմէ:

Կիրակի առաւօտ մեծ տօն էր Մայր Տաճարին մէջ: Այս օրը, հանդիսաւոր յարգանքի եւ յիշատակութեան օրն էր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի զահակալութեան քսան եւ երկրորդ տարեդարձին: Պատարագիչ եւ քարոզիչն էր Գերշ. Տ. Շահէ Արք. Աճէմեան: Քարոզով մը՝ ան շնչեղ Աստուծոյ միջամտութիւնը մարդկային պատմութեան մէջ, իր խօսքով եւ կանչով մարդարէններուն, առաքեալներուն եւ մեծ սուրբերուն, օրով մեծ առաջնորդները ծնան եկեղեցիին: Սօսքը մասնաւորելով Վեհափառ Հայրապետին մասին, ան ըսաւ. «Եւ Աստուած, ինչպէս յարոյց պատրիարքներ եւ մարգարէներ, Արրահամ եւ Մովսէս, Լուսաւորիչ եւ Մաշտոց, նոյնպէս չկարեց խօսքը մեր Ժողովուրդին հետ եւ իրեն խօսակից պահեց կաթողիկոսները՝ մեր եկեղեցիին մեծ առաջնորդները: Իջմիածինը եղաւ եւ մնաց վերնատունը մեր հաւատքին, ուր Աստուծոյ հոգին իջաւ, լեցնելու համար մեզ այրող կրակովը մեր մեծ սէրերուն:

Սէրը Հայրենիքին,

Սէրը Եկեղեցիին,

Սէրը Գիրին եւ

Սէրը Աստուծոյ:

Ասոր կենդանի վկան եւ պայծառ իրականութիւնն է քսան երկու տարիներու առաքելութիւնը Վաղդէն Ա. Վեհափառ Հայրապետին:

Ապա բեմ հրաւիրեց Քենթրըպլըրի Արքեպիսկոպոսը, որ անպերէն լեզուով խօսեցաւ եւ շնորհակալական գեղեցիկ խօսք մը ուղղեց Վեհափառ Կաթողիկոսին:

Յաւարտ Ս. Պատարագի, Թափօրը եւ յատկապէս հրաւիրուած պաշտօնական անձնաւորութիւններու խումբ մը բարձրացան զահարահ, ուր վրասնակուեցան ողջոյնի խօսքեր:

Տ. Տ. ՎԱԶԳԷՆ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՈՂՋՈՅՆԻ ԽՕՍՔԸ ՈՒՂՂԵԱԼ ՔԵՆՏԸՐՊԵՐԻԻ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՆՈՐԻՆ ԳԵՐԱՇՆՈՐՀՈՒԹԻՒՆ ԴՈԿՏ.

ՖՐԵԴԵՐԻԿ ԴՈՆԱԼԴ ԿՈԳԱՆԻՆ

Ս. ԷԶՄԻԱՄԻՆ – 2 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 1977

Զերդ Գերաշնորհութիւն, սիրեցեալ եղբայր Մեր ի Քրիստոս,

Գոհութիւն ենք տալիս բարին Աստծուն, որ այսօր երջանկութիւնը ունենք Ս. Էջմիածնում ողջունելու ներկայութիւնը Զերդ Գերաշնորհութեան, Քենտրըպլըրի եւ համայն Անդլիայի Արքեպիսկոպոսիդ, եւ ձեր չքախմբի յարգարժան անդամներին:

Այս պահին Մեզ հետ միասին Զեզ ողջունում են Հայ Եկեղեցու նուիրապետութեան բարձրաստիճան ներկայացուցիչները Հայաստանից եւ արտասահմանից, ի դուրս ունենալով Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարք Տ. Եղիշէ Արքեպիսկոպոսը: Գրեթէ ամբողջ Հայաստանեայց Եկեղեցին այստեղ է՝ Զեզ եւ ձեր մեծ եկեղեցուն ներկայացնելու իր սէրը, իր յարգանքը, իր ջերմալին բարի մաղթանքները:

Մենք բոլորս խորապէս գիտակցում ենք, թէ պատմական է Զեր այս այցելութիւնը եւ նշանակալից պիտի մնայ Հայ Եկեղեցու ու Ժողովրդի համար մեր օրերին եւ գալիք ժամանակներին: Աւելի քան մէկ դարի անցեալ ունեն

նստում ածաճանոյ յարարերութիւնները մեր երկու եկեղեցիներէ միջեւ, յարարերութիւններ, որոնք սկիզբ են առել Երուսաղէմի Սուրբ Տեղեաց օրհնութեան ներքեւ ու զարգացել Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի զահակայնների եղբայրական սիրոյ արտայայտութիւններով ու կապերով:

Կամենում ենք յատկապէս յիշել պատմական նշանակութիւն ունեցող նամակները՝ Կ. Պոլսի Հայոց Պատրիարք Ներսէս Վարժապետեանի, ուղղեալ Քենտրրպերի Արքեպիսկոպոս Դոկա-Թեյթին 1877 թուականին, եւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Մկրտիչ Թրիմեանի Տեփլիսոն Արքեպիսկոպոսին 1904 թուականին ուղղեալ, երկու նամակներն էլ կապուած Թուրքիայի Հայոց ճակատադրի հետ:

Մենք յոյժ երջանիկ ենք որ Մեզ բախտ լինէր զայնքան անդամներ ալցի դալու Ձեր Աթոռը ի Քենտրրպերի եւ Լամպեթ-Պալատ ի Լոնդոն եւ ողջագործելու Ձեզ եւ Ձեզ նախորդող երկու Գերաշնորհ արքեպիսկոպոսների հետ, ամէն անգամ ասլերելով հոգեկան մխիթարութեան անխօսարինելի պահեր: Ծնորհակալ ենք ձեր եկեղեցուն, Անգլիկան մեծ եկեղեցուն, այս բոլորի համար:

Այժմ Մենք շատ ուրախ ենք Ձեր այցելութեան համար Ս. Էջմիածին, բազմադարեան կենտրոնը Հայաստանեայց Առաքելական եկեղեցու, որի հիմքերը խարսխուած են Ս. Թադէոս եւ Ս. Բարթողիմէոս առաքելայնների քարոզութեան ու նահատակութեան աւանդութեանց եւ Գ. դարի սկզբին Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչի աւետարանական յաղթական զործունէութեան վէժի վրայ, որով Հայ ժողովուրդը իր սիրտը բացեց Քրիստոսին, ընդունեց ճշմարիտ հաւատքը եւ հաւատարիմ մնաց նրան մինչեւ այսօր, յաճախ իր մարմնի նահատակութեան իսկ գնով: Այսօրուայ Հայոց Կաթողիկոսը, 130-րդ յաջորդը Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի, Իր խոնարհ ուժերով աշխատում է քսաներկու տարիններ ի վեր Իր պարտքը կատարել Աստծու եւ Մայր եկեղեցու հանդէպ, իրրեւ մեր ժամանակների Հայ եկեղեցու Գլուխ: Պատասխանատուութեան զգացումով տոգորուած՝ աշխատում ենք զօրացնել մեր Մայր եկեղեցին եւ ծաղկեցրնել Ս. Էջմիածնի Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան Աթոռը, աշխատում ենք օր աւուր ընդարձակել՝ Հայ ժողովրդի հոգեւոր շինութեանը նուիրուած մեր առաքելութիւնը Սովետական Հայաստանում եւ սփռւածում, անմիջական զործակցութեամբ մեր Նուիրապետական Աթոռների, թեմակալ առաջնորդների եւ եկեղեցական կազմակերպութիւնների:

Հայ եկեղեցին կարելի է նկատել այսօր վերածննդած մի եկեղեցի, իր ժողովրդի եւ իր նորաստեղծ Մայր Հայրենիքի հետ միատեղ: Մեր ողբերգական պատմութիւնից յայտնի է, թէ ժ. դարում, Հայ պետութեան կործանումից յետոյ, տկարացաւ նաեւ Հայ եկեղեցին, որ Հայրենի հողի վրայ կարողացաւ դոյատեւել ի զին զարհուրելի դժուարութիւնների եւ նուաստացումների, միշտ հալածուած, յաճախ նահատակուած, բաժանելով տառապանքները ստրկացւած իր ժողովրդի: Այս եղաւ ճակատագիրը մեր եկեղեցու եւ Ս. Էջմիածնի դարեր շարունակ, մինչեւ մեր դարի սկիզբները, երբ առաջին համաշխարհային պատերազմի ընթացքում տեղի ունեցաւ մեր պատմութեան մեծագոյն ողբերգութիւնը, բնաջնջումը Արեւմտեան Հայաստանի Հայ բնակչութեան, մեր դարի առաջին ցեղասպանութիւնը, զործադրուած Օսմանեան կառավարութեան կողմից: Արեւելեան Հայաստանը կոտորածից աղատուեց 1918-ին, հրաշքի համազօր իրադարձութեանց հետեւանքով, իսկ 1920-ին, վերջապէս փրկութեան ու խաղաղութեան ափին հասաւ սովետական հայկական պետութեան հաստատումով, Ռուս ժողովրդի օգնութեամբ, այնպիսի մի պահի, երբ

Հայաստանը եւ իր Եկեղեցին, լքուած բոլոր այլ պետութիւններէից, դառնում էին վերջնական բնաջնջման անդունդի առջեւ:

Հայ ժողովուրդը չի կարող մոռանալ իր ողբերգական անցեալը, չի կարող մոռանալ իր նահատակներին, չի կարող մոռանալ Օսմանեան կայսրութեան 1915 թուին կազմակերպած ցեղասպանութիւնը, որին զոհ դնացին մօտ երկու միլիոն Հայ մարդիկ, կանայք ու երեխաներ: Մեր օրերին մասնաւոր, սփիւռքի տարածքի վրայ ապրող Հայերը, Մերձատր Արեւելքից մինչեւ Ամերիկա, հետզհետէ ալեկոծուող յուզումով միասնաբար հանդէս են դալիս արդար պահանջով, որ միջազգային աստիճանների առաջ դատապարտուեն մեր դարի բոլոր ցեղասպանութիւնները եւ ազգութիւնների դէմ գործուած ոճիրները, այդ թւում նաեւ 1915 թուի Հայոց ցեղասպանութիւնը: Մեր քրիստոնէական խղճը եւ Մեր հայրապետական պարտքի դիտակցութիւնը թելադրում է Մեզ Մեր ձայնը միացնել: Մեր հաւատացեալների աղերսին եւ այսօր դիմել նաեւ **Ձերդ Գերաշնորհութեան** եւ ձեր մեծ Եկեղեցուն, որ Ձեր բարձր դիրքիով Ձեր հեղինակաւոր խօսքը սուէք ի պաշտպանութիւն Հայ ժողովրդի արդար պահանջին, որ միջազգային ճանաչում ստանայ Հայոց ցեղասպանութիւնը իրեն պատմական տխուր եղելութիւն եւ դատապարտուի այն աշխարհի առաջ:

Հայ ժողովուրդը եւ Հայ Եկեղեցին արդարութիւն են հայցում աշխարհից, արդարութիւն են հայցում քաղաքակիրթ մարդկութիւնից, եւ ազդեցում են, որ յետ այսու մեր երկրագնդի վրայ ոչ մի տեղ, ոչ մի ժողովրդի դէմ նման ոճիրներ չգործուեն, որ ամէն ազգութիւն մեծ թէ փոքր, այս արեւի տակ ապրի խաղաղ ու անվտանգ, ազատօրէն տնօրինելով իր ճակատագիրը եւ իր նպատար բերելով մարդկային կեանքի յառաջդիմութեան ու երջանիկ գոյակցութեան:

Այսօր, մեր երկրում, ազգային պետականութեան պայմաններում ստեղծուած է երջանիկ իրավիճակ, որ հետզհետէ պայծառանում է ահա աւելի քան կէս դարից ի վեր: Արարատի ստորոտին Հայ ժողովուրդը, հազար տարիներից ի վեր նման ապահով ու խաղաղ, նման նիւթական վերաշինութեան ու ազգային մշակութային զարգացման չրջան չէր ապրել:

Հայրենական վերածնունդի մեր դարաշրջանում, Հայաստանի սրտի վրայ բարձրացած Ս. Էջմիածինը, շարունակում է կանգուն եւ անսասան մնալ իրրեւ գերագոյն խորհրդանշիչ եւ երաշխիք հայկական քրիստոնէական հաստքի, նրա մասերականութեան եւ յաւերժութեան, որ աւելի ու աւելի ծաւալում է իր կրօնական եւ բարոյական առաքելութիւնը Սովետական Հայաստանում եւ արտասահմանում բնակուող Հայ ազգի կեանքում: Մենք հատուած ենք Հայ Եկեղեցու եւ Ս. Էջմիածնի կենսունակութեանն ու առաքելութեանը, որովհետեւ հաւատում ենք Քրիստոսի Աւետարանի այժմէութեանը մեր օրերում: Սովետական Հայաստանում, Մեր Գահակալութեան տարիների ընթացքում ձեռք բերած Մեր փորձառութիւնը մանաւանդ, ամրապնդում է Մեր այս համոզումը: Եւ Մենք զոհ ենք Մեր գործունէութեան արդիւնքներից: Գոհ ենք նաեւ մեր հայրենի սովետական պետութեան լայնախոհ ու բարեացակամ վերաբերմունքից: Մեր երկրում բաւարար չափով ստեղծուած են իրաւական եւ դրօնական պայմաններ, որով Եկեղեցին կարողանում է իր բուն նպատակին ծառայել, եւ հաւատացեալ ժողովուրդը ազատօրէն իր հոգու միութարութիւնը եւ անունդը ստանալ: Խղճի ազատութիւնը, եկեղեցական համայնքների գործունէութիւնը, հաւատացեալների հոգեւոր կարիքների բաւարարումը եւ յարգանքը դէպի կրօնական զգացումները, ապահովուած են ոչ միայն սովետական սահմանադրութեամբ ու օրէնքներով, այլեւ գործնական

դրանքներում են հանրային կեանքում, վտանգարժ հանդուրժող ու յարգանքից վերաբերմունքով հաւատացեալ եւ ոչ հաւատացեալ քաղաքացիներէ միջեւ։

Մեր համոզումով, հաստատ մնալով հանդերձ մեր քրիստոնէական դադափարախօսութեան հիմքերի վրայ, ուղիղ չէր լինի, ոչ էլ օգտակար եկեղեցու համար, հակադրել ու հակամարտ դերք որդեգրել արդի գիտութեան նուաճումների եւ պատմականօրէն դարգացող ընկերային-քաղաքական դադափարախօսութիւնների նկատմամբ։ Մարդկային մտքի ու զգացումների աշխարհում, քրիստոնէութիւնը եւ մարքսիզմը կարող են միտեղ դոյաւելի ու զօրեղանալ, միեւնոյնն է իրար հետ համաձայնուելով կամ ոչ։

Ուշագրաւ է, որ Վերջերս Սովետական Միութեան բոլոր ազգային հանրապետութիւններում լոյս աւան յատուկ կանոնադրութիւններ, կրօնական համայնքների կազմակերպման եւ նոր եկեղեցիներ բացուելու վերաբերեալ, որով ճանաչուած են ու ճշտուած նրանց գործունէութեան իրաւական պայմանները։ Այս նոր օրէնսդրութիւնը Մենք համարում ենք մի նոր կարեւոր քայլ գէշի բնականացում եւ օրինականացում, պետութեան եւ եկեղեցու յարաբերութիւնների զարգացման ճանապարհին մեր երկրում։

Ն. Գերշ. Բենքերպլերիի Ս. Արքեպիսկոպոսը Ս. Էջմիածնի Գահաւարահիմ մէջ խօսք առած պահուն։

Զերդ Գերաշնորհութիւն,

Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցին ուրախ է, որ գործօն կերպով իր մասնակցութիւնն է բերում քրիստոնէական համաշխարհային միութեան կան շարժմանը, թէ՛ իրրեւ անդամ եկեղեցիների Համաշխարհային Սորհրդի եւ թէ՛ իր առանձին յարաբերութիւններով ու գործակցութեամբ թոյր եկեղեցիների հետ։ Մենք հաւատում ենք Քրիստոսի անունով գործող եկեղեցիների միութեան իդէալին եւ համոզուած ենք, որ ապագային պիտի բանաձեւուեն յարժարագոյն սկզբունքներ ու կանոններ, իրականացնելու միութեան աւետա-

բունական պատգամը, պահպանումովը ամէն մի պատմական եկեղեցու աւանդութեանց, դաւանարանական մտածողութեան ու ինքնավար ղեկավարութեան, իրաւասութեանց սահմանների ճշտութեամբ պահպանումով: Եւ արդէն իսկ Հայ եկեղեցին Քրիստոսի սիրոյ մէջ ինքնիրեն միացած է զոլում Արեւելի ու Արեւմուտքի պատմական եկեղեցիների հետ՝ Սուրբ Աւետարանով, Սուրբ Երրորդութեան դաւանութեամբ, Սուրբ Մկրտութեան խորհրդով, Հոգիների փրկութեան յոյսով, այլեւ մեր օրերի աշխարհին Քրիստոսի յոյսը եւ խաղաղութիւնը բաշխելու առաքելութեամբ: Այս ճշմարտութեանց լոյսի ներքեւ Մենք տեսնում ենք ու գնահատում սիրոյ յարարերութիւնները Հայաստանեայց եկեղեցու եւ Անդրկիան պատմական մեծ եկեղեցու միջեւ, յարարերութիւններ, որոնք ցանկանում ենք աւելի ու աւելի սերտացնել ու խորացնել Սուրբ Հոգու ներգործութեամբ:

Մենք այսօր պարտք ենք զոլում նաեւ Մեր եղբայրական շնորհակալութիւնը յայտնել Զերդ Գերաշնորհութեանը եւ Գերապատիւ Լոնդոնի եպիսկոպոսին, այն յոյժ բարեացակամ վերաբերմունքի եւ եղբայրական օգնութեան համար, որ ցուցաբերում էք Անդրկիայում Հայ եկեղեցիներին, Մեր պատուիրակի եւ մեր հաւատացեալ ժողովրդի կրօնական կարիքների նկատմամբ: Թող Տէրը օրհնի մեր երկու եկեղեցիների եղբայրութիւնը: Թող Տէրը օրհնի մեր բոլորի ջանքերը՝ իր կամքը կատարելու մեր եկեղեցիների միութեան եւ գործակցութեան ճանապարհի վրայ:

Զերդ Գերաշնորհութիւն,

Եկեղեցիների միութեան ոգու եւ գործակցելու ցանկութեան կարեւոր արտայայտութիւններից մէկն ենք համարում միատեղ աղօթքը եւ կազմակերպուած միատեղ աշխատանքը ի խնդիր կայուն խաղաղութեան պաշտպանման մարդկային աշխարհում: Սուրբ դրական աստուածային պատգամը՝ «մի սպանանա՛ր» կարծում ենք, թէ ամենաայժմէական հրամայականն է մեր օրերում: Պատերազմ՝ երբեք, ոչ մի տեղ, ոչ ոքի դէմ: «Յաղաղութիւն հեռաւորաց, խաղաղութիւն մերձաւորաց, խաղաղութիւն ամենեցուն»:

Աշխարհի բոլոր եկեղեցիները, բոլոր կրօնները թող միացնեն իրենց աղօթքները եւ ճիշդբը, ու իրենց խաղաղարար ձայնը լսելի դարձնեն բոլոր պետութիւններին, դադարեցնելու սպառազինութեան մրցավազքը, դադարեցնելու ատոմային եւ նէուտրոնեան ռումբերի արտադրութիւնն ու փորձարկումները եւ ի վերջոյ բոլոր տեսակի պատերազմական զէնքերի ոչնչացումը, միջազգային համաձայնութիւններով: Մեր աշխարհում այսօր, անխտիր բոլոր ազգերի գերազոյն սպասումն ու իղձն է՝ պաշտպանութիւնը կեանքի, խաղաղութեան ու արդարութեան:

Եւ կարծում ենք, թէ մանաւանդ, մեր՝ Հոգեւորականներիս սեպուհ պարտքն է խաղաղութեան առաքեալներ լինել մեր օրերի աշխարհում: Կգայ մի օր, երբ երկնային դատաստանի առաջ մեզանից ամէն մէկին հարց պիտի տրուի՝ «երկրի վրայ ի՞նչ արեցիր դու խաղաղութեան ի խնդիր»: Միթէ՞ մարդկութիւնը պիտի չկարողանայ իր գոյատեւումը ապահովել այս երկրագնդի վրայ: Միթէ՞ դիտութեան եւ տեխնիկայի նուաճումները պիտի ծառայեն մարդկութեան բնաջնջումին: Միթէ՞ Աստուած ի զուր տեղ աշխարհ առաքեց՝ խաղաղութեան եւ սիրոյ առաքեալ Իր Որդուն:

Սիրեցեալ եղբայրներ Մեր, Հայոց բաղժաշարչար վկայ՝ Սուրբ Գրքիգորի գահից, Մենք հրաւիրում ենք ձեզ բոլորիդ մնալ լաւատես ու համբե-

բանտար, հաւատքով աներեր, որ Փրկիչը մեր Յիսուս Քրիստոս Իր անբաւելի ողորմութեամբ ու անխնայի զօրութեամբ օգնութեան պիտի հասնի՝ աշխարհակործան նոր մի պատերազմի սարսափի ներքեւ տառապող մեր օրերի մարդկութեանը:

Զերդ Գերաշնորհութիւն,

Ահաւասիկ այս խոհերով ու մաղթանքներով Մենք վերստին Մեր ուրախութիւնն ենք յայտնում Զեզ ողջունելու սիրով ի Քրիստոս:

Այսօր մեր աղօթքները թող միատեղ երկինք բարձրանան քաղցրարոյր խունկի նման եւ Աստուած թող օրհնի մեր երկու եկեղեցիները եւ մեր այս պատմական հանդիպումը այստեղ Սուրբ Էջմիածնում:

«Աստուած յուսոյ ի արասցէ զձեզ ամենայն խնդութեամբ եւ խաղաղութեամբ, առաւելու ձեզ յուսով զօրութեամբ Հոգւոյն Սրբոյ» (Հոմմ. ԺԷ: 13) . ամէն:

ԲԵՆՏԸՐՊԵՐԻԻ ԱՐԲԵՊԵՍԿՈՊՈՍ ՆՈՐԻՆ ԳԵՐԱՇՆՈՐՀՈՒԹԻՒՆ

ԴՈԿՏ. ՖՐԵԴԵՐԻԿ ԴՈՆԱԼԴ ԿՈԴԱՆԻ ՃԱՌԸ

Your Holiness, the Catholicos of all Armenians,

I reply to Your great address and Your words of greeting with great warmth. And I thank you very much indeed for this mark of Your esteem, not merely for my person, but for the Church which Our delegation represents. I shall wear it in pride as a link between our two Churches and as a most happy memento of our visit to Armenia and to this city of Holy Etchmiadzin.

The history of our two Churches goes back to historical days. You, in this Church, trace that history back to the days of Saints Bartholomew and Thaddeus. We make no such direct Apostolic claim. Nevertheless we rejoice to know that the seeds of Christianity were planted in Britain, a very short time after the resurrection of our Lord Jesus. Further, our Communion holds to the Apostolic faith, based on the Bible, on the Creeds, on the Sacraments, and on the Apostolic Ministry, and that is a very close tie to bind us to Your great Church.

Your Holiness, it has been a great pleasure and joy for us all, to meet with Yourself and with Your Archbishops, Bishops, Clergy and People. As I said in Your Cathedral this morning, we are particularly glad that our visit coincides with the 22nd anniversary of Your enthronement. And we are also very glad that it coincided with the meeting of Patriarchs of Your Church, from various parts of the world. So that in this Holy Place, we have met most of Your great leaders.

Your Holiness has alluded in Your address to the letters sent by the Patriarch of Constantinople, exactly a hundred years ago, to one of my predecessors, Archbishop Tate. How happy He would be, and how happy Archbishop Davidson would be, were they to be here today! We

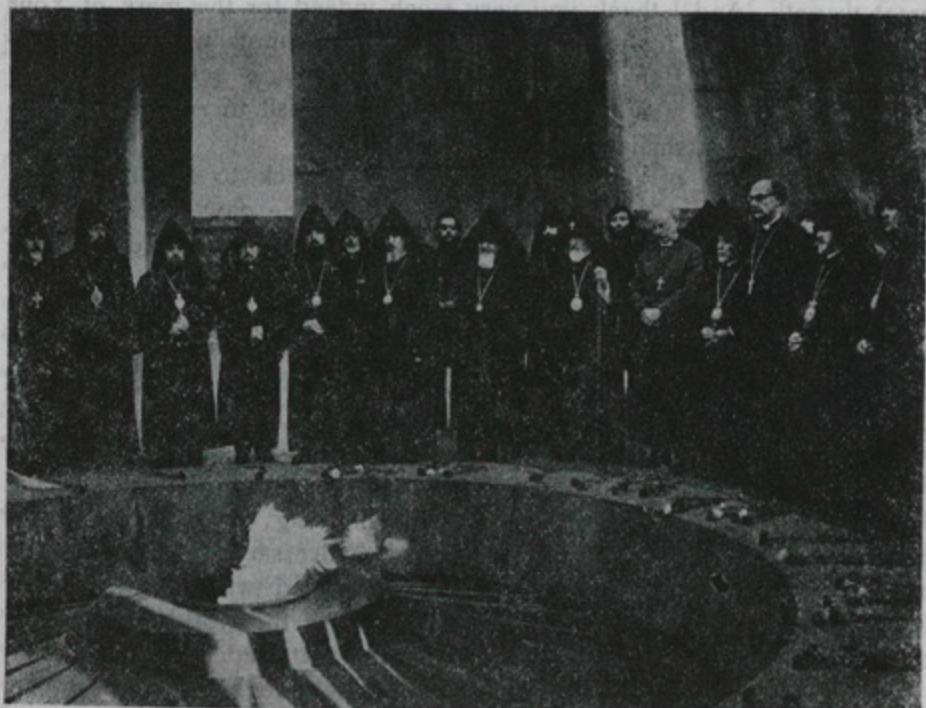
believe in the fellowship of the Saints, so we can believe and hope that they share this great occasion with us.

The Bishop of London, Dr. Elisson, begged me bring to Your Holiness his greetings and his respects. It is a joy to us that in our Capital city we are able to give our welcome to many Armenians, and elsewhere as well in Britain. And it is a special joy to us to make available to them, places for their worship.

We were greatly moved, Your Holiness, the day before yesterday, when We laid the wreath on that Sacred Spot. The Spot that reminded us primarily of the genocide of 1915, but also of other genocides within our own lifetime, and of the cruelty of one nation to another, down the years of this tragic century.

We join hands with You and with all men of good-will, in the search for peace based on justice. With You, We long an end to the arm's race, an end to the competition for arms, for the arm's race constitutes a danger to our world, and is also a criminal waste of the world's resources. We must seek to eliminate, to finish, to end all those conditions which make towards war, cause war. I mention poverty, I mention illiteracy, I mention ignorance, I mention disease, I mention the sins of men which we all share. These things create situations out of which war comes. These are the things which destroy justice and peace, and we must seek with all our hearts, to eliminate these causes of war

Many years before Christ, an old Hebrew looked up into the night-sky. He saw the moon and the stars. And he looked at the vast

Անկլիքան Եկեղեցւոյ բարձրաստիճան մերկայացուցիչները կ'այցելեն
Եղեռնի յուշարձանը Փիժեռնակաքերդի մէջ :

immensity of the heavens. He asked the question which all of us ask from time to time: "What is man that Thou art mindful of Him? Or the son of man that Thou regardest him?" What answer would you have given to his question? You would have said — he is nothing, he is so small compared with the immensities of space and time. But that is precisely the answer which the psalmist did *not* give. He said: "How great is man. God made him only a little lower than the angels. And crowned him with glory and honour, and put in his charge all the bounties of nature. I believe that it is the task of the Church, constantly to ask the psalmist's question. We are very small. Our life is very short. What are we? What is it that makes the difference between us and animals? The answer that the Christian faith gives, is perfectly clear: the thing which makes us unique in God's world, is our responsibility. The fact that we can reply to God when He speaks to us. *There* is our value. A value which can only finally be measured in the light of the Cross of Christ. There, as I look on the Cross of Christ, I see the value of man to God. God thought enough of me, to send His Son to die for me. This is the very heart of the Christian message. Here is the value of man. His value to God. His value to his neighbours. And every philosophy, every political system must be judged by that, and by that alone. And if that is not at its center, then the seeds of death and destruction are in that system. This is the faith of the Christian Church. To this, please God, We shall be faithful. And to this we shall bear witness, as the Saints have done, down the centuries, in Armenia, in Britain; and as they are bearing their witness to the death today, in many parts of the world. May God make both our Churches faithful to that Gospel.

Your Holiness, once again I thank You for Your welcome to us all, for the joy of worship and friendship. And for this treasure which I shall share with all my brothers here.

We have a little gift which We would very much like to offer to You. It is an old print of Our Canterbury Cathedral. And it is our hope that as We had welcomed You to Lambeth in London, so We may welcome You to Our Church in Canterbury. And there We may say Our prayers together, in the name of our common Lord.

Յաջորդ առաւօա, Երկուշաբթի, Հոկտեմբեր 3, Վեհաբանին մէջ տե-
լի ունեցաւ լիերջին տեսակցութիւն մը Նորին Ս. Օ. Վեհափառ Հայրապետին և
Նորին Գերաշնորհութիւն Քենթրպըրիի Արքեպիսկոպոսին միջեւ, ի ներկա-
յութեան հայ և անգլիացի բարձրաստիճան կրօնականներու:

Տեսակցութեան ընթացքին ստորագրուեցաւ հետեւեալ համատեղ
յայտարարութիւնը:—

ՀԱՄԱՏԵՂ ԶԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

1977-ի Սեպտեմբեր 29-էն Հոկտեմբեր 3, Քենթրպըրիի Արքեպիսկո-
պոս և համայն Անգլիոյ Առաջնորդ և Մեաբապօղիտ Տաթ. Պրետերիք Տա-
նարտ Գոհան, հիւրը եղաւ Նորին Սրբութիւն Տ. Տ. Վազգէն Ա. Մայրապոյն

Պատրիարքին եւ Կաթողիկոսին Ամենայն Հայոց : Անդլիքան համաշխարհային համայնքի հոգեւոր պետ՝ Քենթրալըրիի Արքեպիսկոպոսի մը առաջին այցելութիւնն էր այս , Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան Մայր Աթոռ Ս . Էջմիածին : Արքեպիսկոպոսի չքախումբին մաս կը կազմէր նաեւ Ս . Ալպընդի եպիսկոպոս Գերաշնորհ Տ . Ռոպերթ Բանսին : Նորին Գերաշնորհութիւն Արքեպիսկոպոսը եւ իր չքախումբը ընդունուեցան Նորին Վեհափառութեան կողմէ , որ այս առիթով հրաւիրած էր Նորին Ամենապատուութիւն՝ Տ . Եղիշէ Արքեպիսկոպոս Պատրիարքը երուսաղէմի Հայոց եւ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ ղլխաւոր թեմերու առաջնորդները աշխարհի բոլոր ծագերէն :

Այս այցելութեան ընթացքին Վեհափառ Հայրապետը , Քենթրալըրիի Արքեպիսկոպոսը եւ իրենց պատուիրակութիւնները ունեցան աստուածաբանական խորհրդածութիւններ : Անոնք անդրադարձան երկու եկեղեցիներու առաքելական աւանդութեանց եւ անոնց անցեալ պատմութեան : Չորրորդ դարու Կիլիկրը , Բրիտանիոյ եպիսկոպոսներ մասնակցած էին Առլի ժողովին , երբ նոյն ժամանակ Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ ձեռնարկած էր արգէն Հայերը քրիստոնեայ դարձնելու աւետարանչական առաքելութեան : Անոնցմէ առաջ , անշուշտ քրիստոնէական համայնքներ գոյութիւն ունեցած էին երկու երկիրներու մէջ , առաջին դարերուն : Հայերու քրիստոնէութեան ծագումը սկիզբ կ'առնէ Ս . Թադէոս եւ Ս . Բարթողիմէոս առաքելայնեայ քարոզչութեամբ : Հայերը հանդիսացած են քրիստոնէութիւնը ընդունող առաջին ազգը :

Յաջորդող դարերուն , երկու եկեղեցիներն ալ իրենց ժողովուրդներուն մշակոյթին հիմերը դրին :

Հայաստանի մէջ , Հինդերորդ դարուն , հայկական այբուբենի բուսեղծումով եւ Աստուածաշունչի թարգմանութեամբ , Ս . Մեսրոպ եւ իր աշակերտները ստեղծեցին հայկական գրականութեան Ոսկեդարը :

Այսօր երկու եկեղեցիներն ալ անդամներ ունին ցրուած ի սփիւռս աշխարհի :

Անդլիքան համայնքները զարդացան միախոնարական իրենց տարածմամբ , յատկապէս վերջին երկու եւ կէս դարերու ընթացքին : Հայերը , սակայն , ցրուեցան աշխարհի չորս կողմերը հալածանքներու հետեւանքով :

Արքեպիսկոպոսի այցելութեան ամենէն յուղիշ պահը եղաւ ծաղկեպտտակի զետեղման արարողութիւնը եւ աղօթքը՝ 1915-ի ցեղասպանութեան մէկ եւ կէս միլիոն Հայ զոհերուն նուիրուած Ծիծեռնակաբերդի յուշարձանին առջեւ : Երկու եկեղեցիներու պետերը իզմ յայտնեցին որ այս սպանող միջադարձին հանրային կարծիքին մէջ ունենայ համապատասխան արձագանդ :

Այժմ քրիստոնեայ Հայերուն մօտաւորապէս կէսը կ'ապրի սփիւռքի մէջ , սակայն բոլորն ալ կը նային Ս . Էջմիածնին իրրեւ իրենց հոգեւոր տունը : Եպիսկոպոսական բոլոր ձեռնադրութիւնները տեղի կ'ունենան այստեղ : Հաւատքի ու կարգի վերաբերեալ հարցերու մասին որոշումները կ'առնուին ? ոյնպէս այստեղ , եպիսկոպոսներու ընդհանուր ժողովին կողմէ , Կաթողիկոսի ղլխաւորութեամբ , եւ անոնց որոշումները պարտադիր կ'ըլլան Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ բոլոր համայնքներուն , ամէնուրեք :

Անդլիքան համայնքներուն համար , Քենթրալըրիի Արքեպիսկոպոսը «առաջինն է հաւատարմեան» իր բոլոր եպիսկոպոսներուն մէջ , սակայն զանազան նահանգներ անկախ են Քենթրալըրիէն եւ ինքնավար : Ամէն տար

տարին մէկ անգամ սովորութիւն հղած է որ Արքեպիսկոպոսը հրաւիրէ Անգլիքան եպիսկոպոսները Էմմայէթի ժողովին: Նորին Գերաշնորհութիւնը հրաւիրեց Կաթողիկոսը որ դիտորդ մը նշանակէ սոյն ժողովին, Քենթրպըրիի մէջ, 1978-ին:

Երկու հին Եկեղեցիներն ալ նման հարցերու առջեւ կը գտնուին արդի աշխարհի մէջ: Աստուածաշունչը թարգմանուած է արդի անդլերէնի եւ հայերէնի: Երկու տպագրութիւններ լոյս տեսած են Էմմայէթի մէջ, զոհացնելու համար Հայերու աճող հետաքրքրութիւնը: Եկեղեցւոյ երկու պետերը ուրախութեամբ նկատեցին մօտեցումի նմանութիւն մը ծէսի վերաբնութեան հարցի վերաբերեալ: Պաշտամունքը հաւատացեալներուն աւելի հասկնալի ընելու իրենց ճիգը, կ'առաջնորդէ զիրենք դէպի նոր դնահատում պաշտամունքային հին աւանդական ձեւերու: Աւելին՝ Նորին Վեհափառութիւնը փստահեցուց Քենթրպըրիի Արքեպիսկոպոսը, թէ կանանց քահանայական ձեռնադրութիւնը Անգլիքան համայնքներու մէջ, արգելք պիտի չհանդիսանայ երկու Եկեղեցիներու բարեօրէն յարաբերութիւններուն:

Արքեպիսկոպոսը այցելեց նաեւ Հոգեւոր ձեմարանը, ուր զինք ողջունեցին տեսուչը, ուսուցչական կազմը եւ ուսանողները: Յիշուեցաւ այտուկ թէ յաճախ Հայ ուսանողներ ամբողջացուցած են աստուածաբանական իրենց ուսումը Անգլիքան ձեմարաններու մէջ եւ թէ երբեմն Անգլիքաններ ուսած եւ ուսուցչութիւն ըրած են Հայ դպրեմանքներէն ներս: Փափաք յայտնուեցաւ որ այս փոխյարաբերութիւնները աւելի զարգանան ու անոնք առաւել զօրանան աստուածաբանական հրատարակութիւններու փոխանակութեամբ:

Երկու Եկեղեցիներու միջեւ յարաբերութիւնները կրնան զարգանալ նաեւ անոնց ներկայացուցիչներու պարբերական հանդիպումներով, աստուածաբանական խօսակցութիւններու համար: Գործակցութիւնը կրնայ զարգանալ նաեւ աւելի յայն ձեւով Եկեղեցիներու Համաշխարհային Խորհուրդի եւ Եւրոպական Եկեղեցիներու Համագումարի էքումենիք մարմիններէն ներս, որոնց զործօն անդամներն են երկու Եկեղեցիները:

Քենթրպըրիի Արքեպիսկոպոսը եւ Վեհափառ Հայրապետը իրենց հետեւորդներով միասին աղօթեցին ամէն օր, յատկապէս Կիրակի՝ Հոկտեմբեր 2-ին պատարագի ընթացքին Ս. Էմմայէթի Մայր Տաճարի մէջ:

Էմմայէթի Սուրբ Աթոռէն եւ ցեղասպանութեան ու պատերազմի աւերներէն վերածնած Հայաստանէն, ուր հաւատքը ի Քրիստոս Յիսուս կանգուն պահած է ժողովուրդը դարերով, երկու Եկեղեցիներու պետերը կոչ կ'ուղղեն աշխարհի բոլոր քրիստոնեաներուն մեր Տիրոջ բառերով՝

«Ձայս խօսեցայ ընդ ձեզ, զի ընդ իս խաղաղութիւն ունիցիք. յաշխարհի աստ նեղութիւն ունիցիք, այլ քաջալերացարուք, զի ես յաղթեցի աշխարհի» (Յով. Ժ2 33):

Կ'աղօթենք որ մարդկութիւնը ազատագրուի աղբատութեան, անդրապիտութեան, անարդարութեան, ցեղասպանութեան եւ պատերազմի պատուհաններէն:

Կ'աղօթենք նաեւ որ խաղաղութիւն եւ բարի կամեցողութիւն տիրեն ամբողջ աշխարհի ժողովուրդներուն միջեւ եւ որ՝ «Այսուհետեւ արգարացեալք ի հաւատաց անտի, խաղաղութիւն կալցուք առ Աստուած ի ձեռն Տեառն մերոյ Բիսուսի Բրիտանի» (Հռոմ. Ե 1-2) :

ՎԱԶԳԷՆ Ա
ԵԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԿ ԵՒ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՏՈՒՔԹ. ՖՐԵՏԵՐԻԿ ՏՈՆԱԼՏ ԳՈԿԱՆ
ԱՐԲԵՊԵՍԿՈՊՈՍ ԲԵՆԹՐՈՂՐԻԻ ԵՒ
ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՈՒ ՄԵՏՐՈՊՈԼԻՏ
ՀԱՄԱՅՆ ԱՆԿԻՈՑ

3 Հոկտեմբեր 1977 թ.

Ս. Էջմիածին

Այս, ժամը 10-ին, ներկաները թափօքով դիմեցին դէպի Մայր Տաճար, որ ի աղօթիցին բարեխաջող ճամբորդութեան համար :

Աղօթքն անմիջապէս ետք, ինքնաշարժներու շքերթով բոլորը ուղղուեցան դէպի Երեւանի օդակայան, ուր նորին Գերաշնորհութիւն Քեմբրիդքի Արքեպիսկոպոսը եւ ուղեկիցները հրաժեշտ առին Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Վաղդէն Ա Վեհափառ Հայրապետէն, Երուսաղէմի Պատրիարք Ն. Ամեն. Տ. Եղիշէ Ա. Արքեպիսկոպոսէն եւ հալ բարձրաստիճան կրօնականներէն :

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

Ո՞Վ Է ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅ

Քրիստոնեայ է այն մարդը,
 Որ արդարամիտ է ամէնուն հանդէպ,
 Որ անիրաւութիւն չ'ըներ,
 Որ ազահուծիւն չ'ըներ,
 Որ մէկ չորցած ճիւղի համար ծառը արմատէն չի կտրեր,
 Որ վարդը չ'արհամարհեր անոր ունեցած փուշերուն պատճառաւ,
 Որ բարձրագոյնը նուաստագոյնին չի դռհեր,
 Որ իր կեանքին համար կ'ընտրէ լայնահորիզոն վերելքի ճամբան,
 Որ զոգութիւն չ'ըներ,
 Որ իրեն վստահուած գաղտնիքը չի հրապարակեր,
 Որ իր հոգիի քաղցր գինին չի փոխեր դառն քաջախի,
 Որ ծառան չի դառնար դրամի, այլ տիրաբար կը գործածէ զայն բա-
 րի նպատակներու,
 Որ իրեն տրուած բարիքներուն հանդէպ երախտագիտութիւն կը
 ցուցնէ,
 Որ անմեղները չի զրպարտեր,
 Որ տիեզերքի վեհութեան հանդէպ հիացում, եւ բնութեան գեղեցկու-
 թեան հանդէպ սէր ունի,
 Որ նուիրական բաները թեթեւութեամբ չ'անարգեր,
 Որ զիտէ իր Ժամերը առաւելագոյն չափով օգտակար եւ հաճելի դար-
 ձնել,
 Որ պատկառանքով կը կենայ բնութիւնը վարդ օրէնքներուն ցու-
 ցադրած իմաստութեան դիմաց,
 Որ միշտ զէպի լաւագոյնը կը ձգտի,
 Որ իր լեզուով մարդ չի վիրաւորեր,
 Որ մարդ չի խաբեր,
 Որ կը յարգէ իր խոստումը,
 Որ խարդախութիւն չ'ըներ,
 Որ իր խղճին ձայնը լուսութեան չի դատապարտեր,
 Որ ուրիշներուն իրմէ առաջ տնկած արդիւնաւէտ ծառերը կը խնամէ,
 Որ խղճամիտ է,
 Որ կը ծառայէ իր ընկեր մարդուն,
 Որ չարամիտ ծաղրանքով իր նմանները չի վշտացներ,
 Որ իր օրերը ծուլութեամբ ի դուր չի վատներ,
 Որ իրաւունքը կաշառքին չի զոհեր,
 Որ կեղծաւորութիւն չ'ըներ,

Որ չի փակեր իր աչքերը՝ փաստելու համար թէ աշխարհի մէջ լոյս
դոյութիւն չունի,

Որ հրաշքի կարօտ չէ,

Որ հանրութեան չափը կը դերադասէ իր անձնական չափէն,

Որ համբերատար է,

Որ հաւատարիմ է,

Որ իր հոգին իր մարմինին ծառայ չ'ընէր,

Որ ուրիշներու դորձին անտեղի միջամտութիւն չի կատարեր,

Որ չի հայհոյեր,

Որ իր նեղ օրերուն չի յուսահատիր,

Որ կ'ընդունի իր յանցանքը,

Որ ուրիշներու յանցանքներուն ետին չ'ապաստանիր,

Որ յոռետես չէ,

Որ յօնք չ'ինելու յաւակնութեամբ աչք հանելու սխալը չի գործեր,

Որ իր սրտին մէջ նախանձ չի սնուցաներ,

Որ առատութեան մէջ չի շուայտանար,

Որ ուրիշներու բարեյակջող գործերը տեսնելով կ'ուրախանայ,

Որ սրկրամոլութիւն չ'ընէր,

Որ կը նախընտրէ ուղիղ քանակը ծուռ քանակէն,

Որ չարախօսութիւն չ'ընէր մարդոց մասին,

Որ իր ականջները չի բանար բամբասանքի առջեւ,

Որ կը խորշի ամէն տեսակ չափազանցութիւններէ,

Որ իր ունեցածէն բաժին կը հանէ չունեցողներուն,

Որ չարագործներուն չի միանար,

Որ չբռնկանքներ չի կարկատեր իր յանցանքները մրայէն նետելու
համար,

Որ երկու չափ եւ երկու կշիռ չի գործածեր,

Որ իր պարտականութիւնները չ'անտեսեր,

Որ իր առաւելութիւններով չի պարծենար,

Որ պատիւը չի փոխեր փառքի հետ,

Որ ստախօսութիւնը կ'ատէ,

Որ կը ջանայ սիրտին լացողը,

Որ միաստար մարդերը չի քաջալերեր,

Որ իր ունեցած տաղանդը կ'արժեւորէ յիուշի,

Որ չի տրանջեր իր տաղանդին տարողութեան դէմ,

Որ լոկ ի ցոյցս մարդկան չի կատարեր իր գործերը,

Որ չար ցանկութիւններ չի սնուցաներ,

Որ քուրթեան խօսքերով մէկը միւսին դէմ չի թշնամացներ,

Որ կ'օգնէ իր ընկեր մարդուն,

Որ իր բերանը օրհնութեամբ կը բանայ:

Ն. ԱՐԲԵՊՍ.

Ք Ա Ռ Ե Ա Կ Ն Ե Ր

Զեմ ուզեր աշխարհն փիզիք օրէնքով լոկ կառավարուի,
Կ'ուզեմ հըրաշքն ալ հոն դեր ունենայ,
Որ հոգին անոր քեներուն քառած աստղերուն տարուի
Ու յաւերժութեան ինքզինքը բանայ:

Կեանք աղուոր ես ու տըգեղ,
Մըշտանորոգ, մըշտանոր,
Էրագ ես սուտ ու շըքեղ,
Պատիժ ես դուն ու շընորհ:

Ես եմ անձը կեդրոնական (եսս է միակ վաւերական),
Երբ ես չըկամ, ա'լ չը խորհիմ եւ ալ չըզգամ,
Իմաստն ի'նչ է տիեզերքին,
Իր գոյութեան, իր իմաստին ես եմ վըկան:

Օ' մըշմարտութիւն, իրա՞ւ ես արդեօք, քէ կեղծիք ու սուտ,
Լոյսի պէս յըստակ կը քըլիս ինծ', մերք գիշերուան պէս
Երբեմն բարի սա արևուն պէս ջերմ ու լուսեղէն, Դմութ-
Մերք Աստուծոյ պէս գըթոտ, ու մերք ալ մահուան պէս
[անգութ:

Տէր, բաւ է ա'լ անձկութիւնն այս,
Ոյս ըսպատումն անպէտ...
Է՞ր կը տանիս զիս մաս առ մաս,
Մէկէն դիր վերջակէտն:

Ես պատեհութեան խաղ ու խաղալիկ,
Անսահման ծովու ես չընչին ալիք,
Ես մահկանացու՝ խեղճուկ եւ անհար,
Ես մեղքի մեհեան, սրբութեան տաճար:

Գարունները երբեք պիտ' չըդառնան ա'լ ետ,
Սիրտըդ պիտ' չը ճախրէ սարերն ի վեր վէտ-վէտ...
Որքա՛ն երկար փախս՝ համբուդ վերջն է մի փոս,
Ա'խ, մեղք եմ նիգերըդ եւ անիմաստ, ափսո՛ս:

Աստուծոյ պէս անհոգ նընջել,
Զը տառապիլ, չը քըք-մընջել,
Ա'լ չը լըսել քովիչ ձայներ. . .
Մահն յուշ ու պատկեր ջընջել:

Այնպէս երգէ որ երգերըդ ժամանակէն չը մաշին,
Որ փարատեն՝ իմաստութեամբ՝ մըքութիւնը մըշուշին,
Դարեր ալ վերջ՝ ընթերցողը քէ հանդիպի երգերուդ,
Անոնց քեին քառած՝ երթայ դէպ՝ ակնադրիւրը լոյսին:

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ՀՈՒՆՎՈՐՈՒՄ

Ս. ՆԵՐՍԷՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ ՇԱՐԱԿԱՆՆԵՐԸ

Պր. Նիկողոս Կ. Թաճմիզեան իր «Ներսէս Շնորհալին երգահան եւ երաժիշտ» խորագրուած ուսումնասիրական երկին մէջ — տպուած Երեւան, 1973-ին — կազմած է ցանկը այն շարականներուն, որոնց հեղինակը կը համարէ մեր մեծանուն Հայրապետը: Պր. Թաճմիզեան արդարօրէն կը յարէ. «Այս ցանկը մենք դեռ եւս վերջնական չենք համարում» (էջ 40): Յիրաւի մեր տեսութեամբ այդ ցանկին մէջ կան շարականներ որ չեն պատկանիր Ներսէս Շնորհալիին՝ այլ տարբեր գրողներու, եւ կան Շնորհալին պատկանող ուրիշ շարականներ որ կը պակսին հոն:

Հ. Սահակ Ճեմճեմեանն ալ ուշադրաւ յօդուած մը նուիրած է նոյն նիւթին, «Շնորհալիի շարականներու հարադատութեան հարցը ձեռագիրներու լոյսին տակ» խորագրով, որ տպուած է Բաղձալէպի մէջ (1973, էջ 362-393, եւ 1974, էջ 86-105):

Սոյն յօդուածով համառօտակի կը ներկայացնենք մեր քննութեանց արդիւնքը խնդրոյ առարկայ շարականներու մասին, հետեւելով Ս. Յակոբեանց Մատենադարանի թիւ 1654 ձեռագրին, որուն առաջին մասը կը պարունակէ 60 կանոններ՝ հին խմբագրութեամբ, իսկ երկրորդ մասը 61-89 կանոններ՝ իրրեւ յաւելուած, իրաց առեալ այն շարականները որոնք կանոններէն անկախ դրուած են: Կանոններուն թուագրութիւնը այբուբենով՝ կատարուած է մեր կողմէ, ինչպէս նաեւ բոլոր շարականներուն, առաջին մասին մէջ 1-957 պատկեր, երկրորդ մասին մէջ՝ 958-1167, թուանշաններով:

Այս գրութեան մէջ իրրեւ արտաքին վկաներ նկատի առած ենք Կիրակոս Գանձակեցին, Սարգիս Երէցը, Գրիգոր Տաթեւացին, եւ Յակոբ Սեկցին. իսկ իրրեւ ներքին վկայութիւն՝ գրութեան լեզուն եւ ոճը: Բանասէրներու աշխատութիւններէն ձեռքի տակ ունեցած ենք Հ. Գարբիէլ Աւետիքեանի, Սահակ Վրդ. Ամատունիի, Նիկողոս Թաճմիզեանի, եւ Հ. Սահակ Ճեմճեմեանի գրուածքները: Իրրեւ տպագիր Շարակնոց գործածեցինք Երուսաղէմեան 1936ի հրատարակութիւնը:

Ստորեւ յաջորդաբար կը ներկայացնենք նախ հին խմբագրութեան մէջ տեսնուող Շնորհալիի հարադատ ու երկրայական շարականները, եւ ապա նոր յաւելման մէջ գտնուածները՝ նոյն կարգով:

Հարադատ համարուած շարականներ թիւ 1654 ձեռագրի առաջին մասին մէջ:

ԻԸ.— Կանոն Գալստեան Տեառն յերուսաղէմ (Տպ. էջ 309):

421.— Հրց. ԴԿ.— Որ ի քերովբէական

422.— ՄԵԾ. ՁԱ.— Ուրախ լեր յոյժ

423.— Ողբ. ԲԿ.— Ուրախ լեր եկեղեցի

- 424.— Տէր Բկ.— ՉՔրիստոս թագաւորն
425.— Ճաշ. Դկ.— Անըսկիզբն բանն
426.— Հմբ. Բկ.— Այսաւր ընդ հրակերպեան

- ԼԴ.— Կանոն Մեծի Ուրբաթին (էջ 338) :
463.— Օրհ. ՉԴ.— Այսաւր ի կատարումն
464.— Օրհ. ՉԴ.— Այսաւր զոր յերկնային

- ԽԲ.— Կանոն Սրբոց Հոսիսիմեանց
666.— Հմբ. Դկ.— Անըսկիզբն (էջ 585) :
Շարական Սրբոց Վարդանանցն
764.— Օրհ. Դկ.— Նորահրաշ (էջ 755) :
Շարական Սրբոյն Յովհաննու Ոսկերերանի
770.— Դկ.— Որ յանըսկիզբն ի Հաւրէ (էջ 723) :
Շարական Սրբոյն Իգնատիոսի Հայրապետին
771.— Մնկ. ՉԴ.— Որ հրաւիրեցեր (էջ 722) :
Շարական Սրբոյն Ներսէսի Հայրապետի
772.— ՉԴ.— Որ ընտրեցար (էջ 570) :
Շարական Սրբոյն Գրիգորի Աստուածաբանի
774.— ՉԲ.— Որ լուսով (էջ 725) :
Շարական Սրբոց Եւստոտիոսեանց
775.— Բկ.— Որ ըզհուր (էջ 729) :
Շարական Սրբոց Վկայիցն Երկուց Բիւրուցն
776.— Դկ.— Այսաւր ընդ անմարմնոցն (էջ 731) :
Շարական Սրբոյն Թէոդորոսի Զաւարմարի
777.— ՉԴ.— Որ ընտրեցեր (էջ 173) :
ԾԸ.— Կանոն Սրբոց Հրեշտակապետացն (էջ 708-713) :

Ընդ ամէնր միայն 24 պատկեր են Ներսէս Շնորհալիի հարազատ հա-
մարում չարականները : Աւելի մեծ թիւ մը կը ներկայացնեն երկրաշական նը-
կատումները, զորս կարգաւ կը թուենք ստորեւ :

- ԺԲ.— Կանոն Երկրորդ Աւուրն Փոխման Աստուածամանին (էջ 624) :
ԺԳ.— Կանոն Երրորդ Աւուրն (էջ 629) :
ԺԵ.— Կանոն Սրբոյն Անտոնի Անապատականի (էջ 101) :
130.— Օրհ. Ակ.— Որ զերկնաւոր
131.— Օրհ. Ակ.— Որ զարդարեալ
135.— Մնկ. Բկ.— Ով երանելիդ :
Մանկունք Տրդատայ Թագաւորի
136.— Մնկ. ՉԴ.— Որ զերագոյն (էջ 110) :
ԺԹ.— Կանոն Սրբոց Առաք. Պետրոսի եւ Պաւլոսի (էջ 123) :
151.— Օրհ. ՉԴ.— Յընծայ այսաւր
152.— Օրհ. ՉԴ.— Որ զերագոյն
156.— Մնկ. Դկ. Ստ.— Որ արփիահրաշ
157.— Հմբ. Դկ. Ստ.— Որ անպարզերն է :
ԻԱ.— Կանոն Սրբոց Առաքելոցն Յակոբայ եւ Յովհաննու (էջ 129) :

- 168.— Օրհ. ԴԿ.— Որ էն յէութեան
169.— Օրհ. ԴԿ.— Որ անմարմին
173.— Մնկ. ԴԿ. Սա.— Որ յանձնատուեր :

- ԻԲ.— Կանոն Նինուէացւոցն (էջ 149) :
ԻԳ.— Կանոն Հայրապետացն Երկից Սր. Ժողովոյն (էջ 714) :
ԻԴ.— Կանոն Սրբոց Քառասնիցն (էջ 237) :

- ԻԸ.— Կանոն Գալստեան Տեառն յերուսաղէմ (էջ 308) :

- 418.— Օրհ. ՁԱ.— Որ վերաբնիս

- 419.— Օրհ. ՁԱ.— Այսաւր զանքակիրքըն :

- Լ.— Կանոն Մեծի Երկուշարաթին, Օրհ. (էջ 316) :

- ԼԱ.— Կանոն Մեծի Երեքշարաթին, Օրհ. (էջ 321) :

- ԼԲ.— Կանոն Մեծի Չորեքշարաթին, Օրհ. (էջ 327) :

- ԼԳ.— Կանոն Մեծի Հինգշարաթին, Օրհ. (էջ 331) :

- ԼԵ.— Կանոն Մեծի Շարաթուն, Օրհ. (էջ 366) :

- Գովեա Երուսաղէմք Յինանցն (էջ 371-2) :

- 481.— Ճաշ. ՁԱ.— Յարեաւ Քրիստոս

- 484.— Ճաշ. ՁԱ.— Որ յարեալդ :

- ԽԳ.— Կանոն Տապանակին

- 675.— Մնկ. ԱԿ.— Որ ի սկզբանէ (էջ 594) :

- ԽԴ.— Կանոն Վարդապետին

- 683.— Ճաշ.— Ուրախացիր պրտակ կուսից (էջ 602) :

- ԾԴ.— Կանոն Վարդապ. Խաչին

- 729.— Հրց.— Որ ըզոյս (էջ 672) :

- 730.— Մեծ.— Մայր լուսոյ Մարիամ (էջ 673) :

- ԾԻ.— Շարական Սրբոյն Մեսրոփայ Վարդապետի

- 755.— Հրց. ԴԶ.— Սքանչելագործ (էջ 694) :

- 756.— Ողբ.— Որ ըզնորհս

- 757.— Տէր.— Անճառելի

- 758.— Մնկ. ՁԳ.— Նրմանեալ :

- Շարական Սրբոց Քաւիցն

- (160) 759.— Ստուգութեամբ (էջ 746) :

- Շարական Սրբոց Ոսկեանց

- 760.— Որք արժանաւորեցայք (էջ 753) :

- Շարական Սրբոց Ատոմեանց

- 761.— ԱԿ.— Աղաչեմք ըզքեզ Տէր (էջ 754) :

- Շարական Սրբոյն Սահակայ Հայրապետի

- 762.— Որ յարմատոց (էջ 572) :

- Շարական Սրբոյն Վահանայ Գողթնացւոյ

- 763.— Ձարմանալի է ինձ (էջ 747) :

- (161) Շարական Սրբոց Վարդանանցն

- 765.— Արիացեալք (էջ 758) :

- Շարական Սրբոյն Դաւթի Դրնեցոյն

- 768.— Լըցեալ աստուածային շնորհիւ (էջ 749) :

- Շարական Սրբոյն Կիւրակոսի եւ Յովնիսեան

- 769.— Յարմատոց բարեաց (էջ 750) :

- (162) 792.— Մնկ.— Ձինաւորըն Քրիստոսի (էջ 805) :

Հարազատ համարուած շարականներ, թիւ 1654 ձեռագրի երկրորդ մասին մէջ, կը ներկայացնեն համեմատաբար շատ մեծ թիւ մը 29 կանոններէն 18 հատը նկատուած են արդիւնքը Շնորհալի Հայրապետի բաղմարեղուն գրչին:

- ԿԳ.— Կանոն Եւթանասուն եւ երկու Առաքելոցն (էջ 143-148):
- ԿԴ.— Երգ Բուն Բարեկենդանին Առջի Կիւրակէի Աղուհացիցն, Տեառն Ներսէսի ասացեալ (էջ 157-161):
- ԿԵ.— Երկրորդ Կիւրակէին ասա (էջ 174-178):
- ԿԶ.— Կանոն Երրորդ Կիւրակէին (էջ 191-196):
- ԿԷ.— Կանոն Չորրորդ Կիւրակէին (էջ 216-221):
- ԿԸ.— Հինգերորդ Կիւրակէին (էջ 245-251):

- ԿԹ.— Շարաթ Գրիգորի Լուսաւորչին
- 1010.— Հրց. ԴԿ.— Որ ի Հաւրէ (էջ 274)
- 1011.— Ողբ.— Որ կոչեցեր
- 1012.— Տէր.— Այսաւր զիմանալի
- 1013.— Մեկ. ԳԶ.— Այսաւր տանէ:

- Հ.— Վեցերորդ Կիւրակէին (էջ 282-288):
- Երգ Տեառն Ներսէսի Հայոց Կաթողիկոսի ասացեալ Յաղաղ Մեծի Ուրբաթու
- 1020.— ԴԿ.— Այսաւր անճառ (էջ 346):
- Երգ Մեծի Ուրբաթու Յորեկին Աւետարանին
- 1021.— Նորոգող տիեզերաց (էջ 360):

- ՀԴ.— Կանոն Հոգոյ Գալստեան Երկրորդ Աւուր (էջ 510-515):
- ՀԵ.— Կանոն Երրորդ Աւուրն (էջ 515-519):
- ՀԶ.— Կանոն Չորրորդ Աւուրն (էջ 520-524):
- ՀԷ.— Կանոն Հինգերորդ Աւուրն (էջ 524-528):
- ՀԸ.— Կանոն Վեցերորդ Աւուրն (էջ 528-531):
- ՀԹ.— Կանոն Եւթներորդ Աւուրն (էջ 532-535):

- Ձ.— Կանոն Ծննդեանն Յովաննու
- 1072.— Հրց. ԴԶ.— Որ աւետաւոր (էջ 546):
- 1073.— Ողբ.— Երկնաւոր փեսայ
- 1074.— Տէր.— Այսաւր ցընծան:

- ՁԳ.— Կանոն Վարդավառի Երկրորդ Աւուրն (էջ 603-607):
- ՁԴ.— Կանոն Երրորդ Աւուրն (էջ 608-612):
- Այլ Հարցն Մարդարէիցն
- 1099.— Հրց.— ԴԶ.— Որ ընդ հողեղէն (էջ 684):
- 1100.— Ողբ.— Որ աւետաւոր
- 1101.— Տէր.— Այսաւր Ժողովուրդք
- 1102.— Մեկ. ԴԿ.— Այսաւր ցընծայ:
- Շարական Մեռն Աւրհնելոյ
- 1120.— ԴԶ.— Որ յառաջագոյն (էջ 734):
- ՁԸ.— Կանոն Սրբոց Ղեւոնդեանց (էջ 759-767):

Երկրորդ մասին մէջ գտնուող շարականներէն երկրայական կը հա-
մարուին հետեւեալները .

22. — Կանոն Սրբոյն Յակոբա ՄՃ . (էջ 698-703) :

23. — Կանոն Մանկանցն Բեթղէեմի (էջ 704-707) :

Շարական Սրբոյն Եփրեմի

1117. — ԳԶ. — Որ Համանրման (էջ 727) :

Ստորեւ կը ներկայացնենք չարք մը այն բառերէն եւ անութիւննե-
րէն , որոնք բնորոշ են Ներսէս Շնորհալիի շարականներուն համար :

Ախտակցարար , ախտակից
Ահեղագոչ սասաիկ հնչմամբ

Անեղակից

Անկապելի

Անհիւթական

Անճաշակ լինել

Աշխարհամած խաւար

Առատարուդիս

Արեղակն արդար

Բանալ զաշքս սրբաբից

Բորբոքել յոգիս

Եղական

Երգել ըզփառս ի բարձունս

Եօթնարփեան

Ըստուերական տօնք

Թողութիւն շնորհեացէ մեր բազում յան-
ցանացն

Իմաստութիւն Հօր Յիսուս

Լուսաշաւիղ

Խոհական

Խոնարհեալ ընկալցի

Կամաւոր պատարադ

Համաձայնիլ

Հանդիսադ իր

Հարսանիք անտպական

Հողանիւթեայ

Հրաւիրակ

Ղամբարամբ լուսոյ

Ղեւնդիէ սուրբ վարդապետըն

Ճառագայթ փառաց

Մատունք հոգւոյ

Նորոգող տիեզերաց

Ռահ դործեալ

Սրբափայլ զվեստութ պրճնեալ

Վերանըստիլ

Վերերգել

Վերնատունըն խորհրդոյ

Իխաւիլ — իլ

Փռատարիլ — իլ

Փռատարութիւն

Քառաւրտակ

Ն . ԱՐԲ . ԾՈՎԱԿԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Հ Ո Ւ Ր Ր Ի Ն Ե Ր

Հուրրիների մասին առաջին անգամ յիշատակուել է հաթեան արձա-
նագրութիւնների մէջ Մուրսի կամ Մուրշի Ա-ի օրով (1790-1760) :

Պատմարան Աղոնցը իր յայտնի գրքում՝ (*Histoire d'Arménie, Les origines*, 1946), գրում է, թէ երկրորդ հազարամեակի սկիզբը նշանաւորում է էթնիկական նոր տարրերի հեղեմոնիայով, որոնցից Հուրրիները (կամ՝ Հուրիիները) ասպարէզ են դալիս վերին Միջագետքում կամ Սուրարտիում (էջ 21) : Գիտնական Ճորճ Պարթըն այն կարծիքն է յայտնել, թէ Հուրրիները եկել են կենտրոնական Ասիայից, Իրանեան բարձրաւանդակի ճանապարհով ու Զագրոս լեռների վրայից : Նրանք թափառական ու աւաղակարարոյ ցեղեր են եղել, որոնք ապրել են մերթ յափշտակութիւններով, մերթ ստրկական աշխատանքներ կատարելով եւ մերթ վարձկան զինուորութեան ծառայութիւններով : Նրանք միանգամից չեն խուժել, այլ նախ խմբերով աղքատ ու սնանկ եկել են Միջագետք, ապա՝ հետզհետէ բազմանալով ու ծաւալուելով մեծ հորդաններ են կազմել եւ մեծ թափով խուժել են : Վերջին եկողները իրենց հետ լիբել են ձին, որ հաւանաբար դորժածում էին նրանց առաջնորդող հեղեւորական խաւին պատկանող ցեղերը (Եղ. Քաստանի) :

Յօսելով Հուրրիների մասին, գիտնական Գէօթցէն (Gotze) Եգիպտոս յարձակած Հիւքսոսներին համարում է Հուրրի կամ Սարրի ծագումով ցեղեր : Հիւքսոսների արշաւանքը Եգիպտոս եւ Հուրրիների յարձակումները Սիրիայի վրայ կապակից չարժումներ են դիտուում եւ նոյնիսկ միեւնոյն չարժման յաջորդական ալիքները :

Այս ժամանակ Հուրրիները հասնում են հզօր ու ծաւալուն պետականութեան եւ իրենց տիրապետութեանն են ենթարկում ոչ միայն Հիւսիսային Սիրիան, այլեւ արեւելեան Կապադովկիան : Նկատի ունենալով այս պարագաները հաւանական են համարել, որ Հուրրիական զօրութիւնը պատճառ եղած կարող է լինել Սատտինների (Հաթերի) աստղի նսեմացման, նրանց մեկուսացրելով ու հեռու պահելով Սիրիայի ու Միջագետքի առեւտրական բանուկ ու շահարկ պողոտաներից¹ :

Հուրրիների այս մեծ պետութիւնը, որ տեւել է մինչեւ 1500 (մ. թ. ա.), Ասորեստանցիները խանդավառ են կոչել, իսկ Եգիպտացիները իրենց աւելի հին արձանագրութիւններում Նախարիմա կամ Նախարիմա են անուանել այն տէրութիւնը, որ իշխել է Հիւսիսային Սիրիայի ու արեւմտեան Միջագետքի վրայ (Տե՛ս՝ *Սալատրեան*, «Հայաստանի Սեպ. Շրջ. Պատմութիւն»)² :

¹ Ինչպէս ձիու առաքին անգամ երեւան գալու հարցը, այնպէս եւ Հիւսիսային աստղի նսեմացման պատճառը ումանք Հիւստոսների հետ եւ կապում, ուրիշներ՝ Հուրրիների հետ, ու այլ գիտնականներ՝ Միտանիների հետ :

² Եգիպտոսի, «Նախահայկական Հայաստան» :

Հետևաբար, եղբակացնում է Քասունին, այն զօրութիւնը, որի դէմ Եգիպտացիները մաքառել են 16-րդ դարում (մ. թ. ա.), Սիրիայի տիրապետութեան համար բուն Միտանին չէր, այլ նրա նախորդը՝ Հուրրիական պետութիւնը։ Բայց Թոգմես Բ-ի օրով (1929-1901) Եգիպտացիները կարող էին Սիրիան իրենց ստացուածքը համարել։ Եգիպտացիների հետ այս հարևարամեայ պատերազմն էր, որ հաւանաբար թուլացրեց Հուրրիական զօրութիւնը Միջագետքում ու ճանապարհ բաց արեց Միտանիների յաղթանակին ու ծաւալմանը։

Միտանիները, որ Հնդեւրոպական ծագում ունէին, իրրեւ սկզբնական տիրապետութեան սահմաններ ունեցել են Տիգրիսի վերին երկու բազուկների աւազանը, Կորդուաց ու Աղձնեաց աշխարհները, այնտեղից յարձակուելով հետզհետէ գրաւել են Միջագետքի այլևայլ մասերը ու տարածուել մինչև Քերքուկ (Հին Արարիա)³։

Միտանիների ներարշաւից յետոյ, երբ նուաճում է Հուրրիական պետութիւնը, Հուրրիները մտնում են Միտանիների վարչական կազմի մէջ եւ դառնում գերակշիռ դիրքեր գրաւած տարրեր։ Որովհետեւ Միտանիները յաղթահարելով Հուրրիներին չեն կարողացել այնուամենայնիւ անտեսել ու արհամարհել նրանց, այլ հարկադրուած են եղել համաձայնութեան դաշտանց ազնականութեան հետ եւ ընդունել նրանց իրենց դաշնակցութեան մէջ։ Որովհետեւ Միտանիների դայուց առաջ Հուրրիները ունեցել են ազնուապետական եղանակով կառավարող դաշնակցային պետութիւն (Քասունի)։

Քասունին սակայն որոշ հակասութեան մէջ է ընկնում Հուրրիների առիթով, երբ աշխատում է ուղղել Հրոզնուն։ Չեւ գիտնականը «Պուրրի երկրներ» ասելով Պուրրիներին տեղագրական նշանակութիւն է տուել, մինչդեռ իր կարծիքով ցեղագրական նշանակութիւն է ունեցել։ Քասունին պնդում է, որ «Հուրրի» եւ «Միտանի» աշխարհագրականօրէն համագոր դադափարներ չեն։ Ոչ Միտանիի ամբողջութիւնը Հուրրիական էր եւ ոչ էլ Հուրրիների ամբողջութիւնը Միտանիական երկրների մէջ էր սահմանափակուած։ Ընդհակառակը, ասում է նա, Միտանի պետութեան սահմաններից դուրս հաստատուած Հուրրիների ենք հանդիպում իրարից անջատ եւ շատ հեռավոր տարածութիւնների վրայ։ Օրինակ Հին Կտակարանի Քոռեցիք նոյնն են Հուրրիների հետ, որոնք հաստատուել են Պաղեստինի հարաւային ծայրերում, ինչպէս Հիւսիսային Սիրիայի ծովեզերքի վրայ։ Եղել են նաեւ «Հեռավոր Հուրրիներ», որոնք բնակուելիս են եղել Ուրմիայի լճի մօտերը եւ կամ Փոքր Ասիայի արեւելեան մասերում, վերին Եփրատի կողմերը եւ Պոնտոսի սահմանների մօտ (Քասունի, «Նախահայկական Հայաստան»)։

Քասունին այստեղ պատմական սկզբունքային հարցը շփոթում է երկրորդական նշանակութիւն ունեցող հարցի հետ։ Եթէ Հուրրիները երկրորդ հազարամեակում արշաւելով Միջագետքի վրայ հիմնեցին իրենց հայրենիքն ու էկոնոմիկական իշխանութիւնը, ապա՝ նոյն ձեւով՝ Միտանիներն էլ իրենց հիւրիւն, աւելի ուշ, արշաւեցին Հուրրիների վրայ՝ նուաճեցին նրանց իշխանութիւնն ու երկիրը ու հիմնեցին իրենց թագաւորութիւնը։ Սուրարին տեղի տը-

³ Եգիպ Քասունի, Յոյն տեղում։

ւեց Հօւրրիններին, Հուրրինները՝ Խարրի-Միտանիններին եւ այս վերջիններս՝ հօրացող Ասորեստանցիներին: «Հեռաւոր Հուրրինների» գոյութիւնը չի կարող արդարացնել հեղինակի առաջ քաշած տեսութիւնը ցեղերի այնպիսի տարածական պայմաններում, որպիսիք կային այդ ժամանակաշրջաններում: Եւ պատահական չէ, որ Քասունին ամփոփելով այդ ժամանակաշրջանի պատմական էթնիկական երևոյթները, հետեւեալ խմբաւորումն է անում.

ա. Սուբարիներ, շատ հին ժամանակներից Միջագետքի բնակիչներ կազմած՝ ներկայացնում են երկրի բնիկների բուն զանգուածը:

բ. Հուրրիներ, երկրորդ հազարամեակի սկիզբը մերձաւոր արեւելքից արշաւած ցեղեր, որ հպատակեցնում են Սուբարու երկիրը եւ նրա բնակչութիւնը եւ ստեղծում ազնուապետական եղանակով կառավարուող դաշնակցային մի պետութիւն:

գ. Միտանիներ, Հնդեւրոպական ցեղեր, որ գէնքով յաղթում են Միջագետքի Հուրրիններին, որոնք տկարացել էին զանազան պատճառներով, ապա՝ հաշտութիւն կնքելով նրանց հետ տեղ են տալիս նրանց իրենց պետական ու վարչական կազմում:

Տեսնում ենք, որ պատմա-էթնիկական իրադարձութիւնների կենտրոնը Միջագետքն է Սուբարիներից սկսած: Աշխարհագրական (տեղագրական — Գ. Հ.) անուանակոչութիւնը հերթաբար փոխում է ըստ նոր ցեղերի անուանակոչութիւնների: Բայց ցեղագրական անունների փոփոխութեամբ տեղագրական իմաստի փոփոխութիւն տեղի չի ունենում, եւ ինչ-որ հասկանում ենք վաղ ժամանակների համար Սուբարի կամ Սուբարտու ասելով, նոյնը աւելի յետոյ՝ ըմբռնում ենք Միտանիական պետութեան սահմանների մէջ:

Հակառակ դիտնականների մէջ տեղի ունեցած տարակարծութիւններին ցեղերի անունների շուրջ, այսուհանդերձ, անհերքելի փաստ է, որ երկրորդ հազարամեակը էթնիկական նոր կազմաւորումների մի ժամանակաշրջան է: Ահա թէ ինչու տարբեր վերաբերմունքի են արժանացել վերոյիշեալ ժողովուրդներն ու ցեղերը տարբեր պատմագէտների կողմից:

Ա.— Գիտնականներից Օլպրայթ, Սփայլըր հին Հաթեան արձանագրութիւնների յիշողութիւնները չեն ճանաչում «Սուբարի» անուամբ ժողովրդի գոյութեան առթիւ: Նոյնպէս Պրօֆ. Աճառեանը չի յիշատակում Սուբարիներին: Նա գրում է. «2500 թուականից առաջ Բաբելաստանի Սիշ քաղաքից մի սեմական գաղութ դալիս է հաստատուում Տիգրիսի միջին հոսանքի վրայ, Միտանի ժողովրդի շրջանում: Այդ Կիշ ցեղի կուլտուրական ազդեցութեամբ եւ Բաբելոնի հետ մշտական յարաբերութեամբ նոյն տեղի Միտանիները սեմականանում են, ընդունում են բաբելացուած լեզուն եւ երկու ժողովուրդները ձուլումից առաջանում է Ասորեստանի ժողովուրդը» (Հր. Աճառեան, «Հայոց լեզուի պատմութիւն», Ա. 4.):

Բ.— Պրօֆ. Ա. Պաշատրեան, Հ. Տաշեան, նոյնացնում են Սուբարիներին եւ Հուրրիններին:

Գ.— Բաբելոնացիք «Հուրրի» անունը չեն ճանաչում, որ Հաթերի կողմից յիշատակուած մի անուն է:

Դ.— Հայ բանասէրներից Սաֆրադեանն էլ է ենթադրում, որ «Հուրրի» կամ «Հարրի» անունը Սուբարի անուան ձայնափոխութիւնից առաջացած մի ձեւ է:

Եւ Իսկ Հ. Տաշեանն էլ առարկում է Սաֆրաղեանին, թէ նման ծայնափոխութեան համար լեզուաբանական հիմք չկայ՝:

Սուրարիները անկումից յետոյ Սուրարաւու երկրի վրայ եկած հետագայ ցեղերի պատմութիւնը յաճախ միախառնում է, եւ մենք տեսնում ենք, որ ոմանց կողմից Հուրրիների մասին մեր ստացած ծանօթութիւնները ուրիշների կողմից վերագրւում են Խարրի-Միտանիներին: Եւ քիչ առաջուայ «Սուրարի-Հուրրի» միացումը կրկնւում է այս անգամ «Հուրրի-Միտանի» նոյնացումով:

ԳԵՈՐԳ ԶԱՏԻՏԵԱՆ

(Շար. 1)

4 Եղիա Քասունի, նոյն տեղում:

ԳԻՏԱԿԱՆ

ԱՄՊՐԻԱԿԱՆ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆ

1. Գամպրիական¹⁰ Դարաշրջան կամ կեանքի Դարաշրջան, կը սկսի 570 միլիոն տարիներ առաջ: Cambria-ն Անգլիոյ կամ Կալէս նահանգի յատկենքէն անուան է: Այս շրջանին կազմուած ժայռերուն մէջ կը գտնուին կեանքի առաջին իրական նշանները, որոնք տեսակներով բազմաթիւ են, հակապատկերը նախորդ շրջանին, Նախակեանքի Դարաշրջանին, որմէ կը մնան միայն միջնաքարերը¹¹ (stromatolite): Բրածոներով հարուստ այս դարաշրջանը տեսակ մը խարսխողիծն է երկրի պատմութեան քաշուած: Երկրի ընդհանուր դրութիւնը թիչ փոփոխութիւն կրած է բաղդատմամբ նախակեանքի աշխարհին: Կլիման կը մնայ նոյնը, արեւադարձային, առանց եղանակներու. ժայռերը ամուլ են եւ երկիրը շատ տխուր: Միակտուր ցամաքամասը կ'օրօրուի աղի, ծանծաղ ու տաք ծովէն, ուր կը մխտան բազմատեսակ բոյսեր եւ կենդանիներ – մանր նախակենդանք (protozoa), կարմրադոյն սպունդները, ապակեսպունդները, ծովաբոյսերը, ծովաշուշանները, թափանցիկ ծովաշուշանները, ծովաստղերը, թրթուրները, փոռոտները, ճճիները, որդերը, մանիկաւորները (annelid), օղակազգիները, արջային փշամորթները (eocrinoids), լեզուախեցիները (lingula), կակղամորթները, նախախէչ յողոտնեաները, երկիւնեկ կարճոտնեաները, փորաղբաբարերը¹² (grapholite), եւայլն: Այս բոլորէն զատ հոն էր նաեւ իշխան

¹⁰ Գամպրիական (Cambria) բառը կու տանք առանց տառադարձութեան այնպէս ինչպէս կը հնչուի, այս եղանակով, սկզբնական բառը աւելի հարազատ է եւ դիւրահասկնալի քան տառադարձութեամբ որ կարծես նոր բառ մըն է – կամպրիական:

¹¹ Միզմաքարք – stroma = միզմ (բարակ մաշկ, շալիկ), lite կամ lith = քար, վեւ նշանակող վերջարտ – միզմաքար: Մանրադիտային կապոյտ-կանաչ լոռը, առաջին բոյսը որ գոյացաւ եւ անեցաւ դիրտին ու տիղմին գիրկին մէջ, բազմաճառով հետզհետէ կազմեց հսկայ կառոյցներ որոնք միզմաքարք կը կոչուին: Յիսուն ոտք բարձրութեամբ եւ երեսուն ոտք խարխալով, կոնաճեւ այս միզմաքարքը հազար միլիոն տարիներ առաջ կ'անէին լուռ յատակին վրայ կանաչա-նեքմակ ծովուն, կազմելով աւազալօռ անտառներ, որոնք կը տարածէին քանի մը հարիւր մզոմ միակտուր: Նախակեանքէն մեզի հասած միակ բոյսն է միւս հագուազիւտ տեսակները շատ փափուկ եղած ըլլալով, առանց կարծր մասի, պատեանի, ցօղունի, հետք չձգեցին, քրածոյ չդարձան:

¹² Փորագրաքարք (grapholites). առնք խորհրդաւոր կենդանիներ եղած ըլլալու եմ, որովհետեւ ինչ տեսակ եղած են յայտնի չէ. անոնց ձգած

եռաբութը (trilobite) որ կեանքի Դարաշրջանը յատկանշող, ծովապրոդներու տիրող կենդանին էր 60 առ 100 համեմատութեամբ եւ շրջանը իր անունով կը կոչուէր Եռաբութերու Դարաշրջան։ Եռաբութը նախատիպարն էր խնչափառին, խեցդեղինին, միջատներուն եւ սարդերուն։ Եռաբութերը յօդոտն էին, ալիքն կրնային իրենց թեւերը եւ սրունքները կէսէն շարժել եւ ծալել։ Բազմաորունք էին եւ դարաշրջանի վերջերը դրսեւորող կարծր կեղեւ մը շինեցին։ Զեւերու շփոթեցուցիչ զանազանութիւն մը ունէին. ոմանք 12 աչք ունէին, ոմանք մէկ աչք. ոմանք հսկայ գլուխ մը ունէին եւ ոմանք ալ գլուխ չունէին. մեծամասնութեամբ փոքր էին. ամենէն մեծը մէկ ոտնաչափ էր, զույ գլխէն մինչեւ կարճ ու կլոր պոչը։ Եռաբութի 1500 տեսակ կը հաշուուի։ Եռաբութերը չկան այսօր, անյայտացած են. 350 միլիոն տարիներ կեանք ունեցան։ Վերոյիշեալ բոլոր կենդանիները եռաբութերուն հետ կ'ապրէին ծովուն յատակը եւ կը սնանէին տիղմէն։ Այս կենդանիներէն շատերը գոյութիւն ունէին Գաճապրոխական դարաշրջանէն ալ առաջ եւ սակայն անոնց քրածոները գտնուած չեն որովհետեւ նախնական, պարզ ու շատ փոքր այս արարածները շատ փափուկ (զրեթէ խլինք) մորթ ունենալուն, մեռնելէ վերջ, հալեցան աղի ջուրին, դիւրին, մրուրին եւ տիղմին մէջ։ Ասոր հետ մէկտեղ միլիոնաւոր տարիներու ընթացքին աճեցան ու վերածուեցան շատ պարզ, միարջիջ կենդանիներու, նախակենդան (protozoa) կոչուող, որոնք զարգացուցին իրենց մէջ ապրելու ամենէն հիմնական մեքենականութիւնները — մարսողութիւնը, շրջիլը՝ սնունդ փնտռելու համար եւ նմանը արտադրիլը երկարջիջ ծնողքէ։ Զոյգ ծնողքի պարագան նոր երեւոյթ էր եւ չափազանց կարեւոր, որովհետեւ մէկէ աւելի ծրնողքի պարագան կեանքը կարելի պիտի ընէր զանազան յատկանշական բազակցութիւններու եւ կարող պիտի դարձնէր փոփոխութիւններ մտցնելու կեանքի ձեւերուն մէջ։

Առաջին կեանք մասնիկէն մինչեւ բազմազոյն մանր նախակենդանի զարգացումը՝ միլիոնաւոր տարիներ անցած են։ Մինչ կեանք մասնիկը եւ պարզ կենդանիները միեւնոյն ատեն գոյութիւն ունէին եւ կը շարունակէին ապրիլ, նախակենդանէն խմբաւորումներ յառաջ եկան, որոնց հետեւեցան բազմարջիջ կենդանիներ՝ աւելի բարդ եւ մասնատեսակ։

Մովսմայրը եւ բազմոտնը առաջինները եղան որ բերան եւ ստամոքս ունեցան։ Տափորդը (տափակ որդը) զարգացուց առաջին ջրային դրութիւնը եւ «ուղեղ», որդուղեղի հասկացողութեամբ։ Մովակեացներու մօտ այս դարաշրջանի սկիզբը երեւցան աչք, բերան, զգայարանք. ալիքն ջրային դրութիւն, մարսողական մասեր եւ զգայական գործարանները։

Ամենէն մեծ յառաջդիմութիւնը, կեանքի Դարաշրջանին, արձանագրեց կենդանական աշխարհը, որ զեռ ծովուն մէջն էր ու յատակը միայն,

հետեւեք կենդանիներուն քրածոները չեն, այլ այն դուրները որոնց մէջ անոնք ապրեցան։ Անոնց մէջ ապրող իւրաքանչիւր տեսակ կենդանի տարրեր տեսակի դրոշմած, քանդակած դուրն ունի։ Այս անձնօք կենդանիներուն երկրի խաւերուն մէջ ձգած զանազան դուրներուն շնորհիւ (կամ գոյութեամբ) երկրաբանները կը հասկնան անոնց ո՞ր դարաշրջանի պատկանիլը երբէք այդ խաւերը երկրաշարժներու հետեւանքով տակն ու վրան եղած են։

մարմնի կարծր մասերու զարգացումով, պաշտպանական պատեաններով, պահպանակ զրահներով եւ մորթով, որոնց իբր հետեւանք այդ դարաշրջանի կեանքը յատկանշող հարուստ ու բազմատեսակ բրածոներ գտնուեցան: Գամպրիական դարաշրջանի երկրախաւը 26,000 ոտքէն աւելի (8,000 մեթր) թանձրութիւն ունի:

ԳԱՄՊՐԻԱԿԱՆ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆԻ ՑԱՄԱՔՆԵՐԸ ԵՒ ԾՈՎԵՐԸ

Հեռաւոր անցեալին մէջ, միլիոնաւոր տարիներ առաջ, ցամաքամասերը, ծովերը եւ ովկիանոսները գանազան տեսակ բաժանումներ ու շրջադիժեր ունէին եւ բոլորովին տարբեր էին այսօրուանէն:

Գամպրիական կամ Կեանքի Դարաշրջանին, որ շուրջ 80 միլիոն տարիներ տեւեց, երկրաբանական կարեւոր երեոյթներ տեղի ունեցան ու երկրին աշխարհագրութիւնը էական մասերով փոփոխութիւններ կրեց. հինդ ցամաքամասերը, ովկիանոսներն ու ծովերը այս դարաշրջանի սկիզբը հետեւեալ պատկերը կը ներկայացնէին:

Հարաւային Ամերիկան դրեթէ նոյն շրջադիժը ունէր ինչ որ այսօր ունի. սակայն Միջին Գամպրիական շրջանին վերիվայրումներու հետեւանքով Պարադիլոյ հիւսիս-արեւելեան անկիւնէն միացաւ Արիդիէի ցամաքամասին արեւմուտքէն՝ այսօրուան Սենեկալ-Լիպերիա երկարող այն ատենուան հրաւանդանին:

Դարաշրջանին վերջերը, 480-490 միլիոն տարիներ առաջ, Հարաւային Ամերիկան ծովային հովիտներով ու աւազաններով մատնեքեցաւ (ակօսեցաւ), Ատլանտեանը միացնելով Խաղաղականին քանի մը տեղերէ:

Կրէոլանտան, Գանատան եւ Հիւսիսային Ամերիկան միակտուր գանդըւած մը կը ներկայացնէին. Ալասքան ամբողջութեամբ, Գալիֆորնիայէն մինչեւ Մեքսիքա ցամաքէն ուղիղ չերտով մը ծովուն տակն էին:

Լորենսի ծոցէն դէպի հարաւ — հարաւ-արեւմուտք, Թորոնթօ-Նիւ Եորք յայնութիւնը գրկող, Բենսիլվանիա, Նիւ Եորք, Օհայօ նահանգները, երկու վիրճինիաները, Քենթաքի, Թենէսի, Ալապամա, Միսսիսիպի, Ճորճիա, Լուիզիանա նահանգները, Մեքսիքայէն մինչեւ Կուաթեմալա ջուրին տակն էին. այս նահանգները հսկայ ջրանցք մը կը բանային Ատլանտեանը Խաղաղականին միացնող, որովհետեւ Հարաւային Ամերիկան իրբեւ ցամաք կը շարունակուէր Քարիպեան ծովէն, Քուպայէն, Ֆլորիդայէն դէպի հիւսիս՝ երկու Քարոլայնաներու կէսէն անցնելով կը հասնէր մինչեւ Լորենսի ծոցը՝ նիհար չերտ մը ցամաքով: Այս հսկայ ջրանցքով Հիւսիսային եւ Հարաւային Ամերիկաները իրարմէ կը բաժնուէին:

Դարաշրջանի վերջերը այս ջրանցքը կը հասնի իր խոշորագոյն յայնութեան. Հիւսիսային Ամերիկան երկրակեղւումներէն՝ ճեղքաուելով կը վերածուի կղզիներու արշիպելագոսի մը՝ ծովերու մէջ:

Երկրին ամբողջ պատմութեան ընթացքին Գանատական ցամաքամասը երբեք ջուրին տակ չզնաց, բացի եղբրքներէն քանի մը սահմանափակ մասերէ: Միջին Գամպրիական շրջանին Գանատան եւ Կրէոլանտան աւազանով մը իրար-

մէրածնուեցան եւ սակայն, դարաշրջանին վերջերը վերամիացան՝ հիւսիսէն միացեալ դամաքամասը երկարեցաւ մինչեւ Նորվեկիոյ եզերքները:

Եւրոպան առաջին եւ միջին Գամպրիական շրջանին դրեթէ ամբողջութեամբ ջրամոյն մնաց, բացի Ֆինլանտական եւ Սքանտինաւեան ցամաքներէն: Սակայն դարաշրջանին վերջերը Եւրոպան ամբողջութեամբ դուրս ելաւ ջուրէն ու միացած էր Ալբրիկէին, Արարիոյ, Հնդկաստանին, հարաւ-արեւելեան Ասիական երկիրներուն եւ Աւստրալիոյ:

Այն ծովը որի վերջոյ Միջերկրական պիտի կոչուի, եւ որ երկրաբանները Թիւթհիս (Tethys), Դեթիս չաստուածուհիին անունով (Տիտանուհի մը, Ուրանոսի աղջիկը, Կրոնոսի քոյրը եւ Ուլկիանոսի կինը) կը կոչեն՝ կը տարածուէր ինչ որ այսօր Միջին Արեւելք կը կոչուի՝ մինչեւ կեղրոնական Ասիոյ վերջին շրջանին, հարաւէն եւ արեւելքէն, երբ Եւրոպան միացած էր Ալբրիկէին եւ միւս երկիրներուն՝ ներկայ Միջերկրականի մարդը ջուրէն դուրս ելաւ, բայց Դեթիս ծովը դեռ կը տարածուէր Ասիոյ խորքը:

Ասիան անհամար կղզիներու վերածուած էր կքող երկրամասերու վրայ ծովերու խոտոռւմով: այս ծովերէն մէկը, Ժամանակի ընթացքին, տարածուեցաւ մինչեւ այն տեղերը ուր Հիմալայեան լեռնաշղթաները պիտի բարձրանան ապագային:

Աւստրալիան Ինտոնեզիոյ, Հնդկաստանի եւ Ալբրիկէի հետ միացած էր ու այսպէս մնաց մինչեւ դարաշրջանի վերջը: Գամպրիական դարաշրջանի ամբողջ ընթացքին հսկայ աւազան մը Աւստրալիան երկուքի կը բաժնէր:

Գամպրիական դարաշրջանի ընթացքին, կարելի է ըսել որ երկիրը ունէր ութը ցամաքամասեր, որոնց ամենէն մեծը Կրէոլանտա-Գանատա-Հիւսիսային Ամերիկա միակտուր երկրամասն էր:

ՀՐԱՆԴ ՆԱԳԳԱՇԵԱՆ

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

L'ART ARMÉNIEN

Պրոֆ. Սիրարիի Տէր Ներսէսեան իր կոթողական երկերուն վրայ հոսկապ նոր հատոր մը եւս կ'աւելցնէ իր «Հայկական Արուեստը» գիրքով, որ լոյս ընծայուած է Փրանսերէն լեզուով:

Հատորը կը բաղկանայ 272 մեծադիր էջերէ, բաժնուած վեց գլուխներու:

Ա.— Հին Հայաստան, էջ 11-20.

Բ.— Քրիստոնեայ Հայաստան, 21-80.

Գ.— Բազմաթիւնեաց եւ Արծրունեաց Թագաւորութիւններ, 81-122.

Դ.— Կիլիկեան Թագաւորութիւն, 123-162.

Ե.— Աւատական Մեծ Ընտանիքներ, 163-226.

Զ.— Ետքի Շրջան, 227-244:

Ապա դրուած է հակիրճ վերջաբան մը իբրեւ Եզրակացութիւն, 245-246: Մնացեալ էջերը կը պարունակեն Մանթութիւններ (249-254), Մատենագրութիւն (255-259), Նկարներու Ցանկ (260-265), եւ Ցանկ Ցատուկ Անուններու (266-270):

Ճոխ է գրքին նկարազարդումը. կան ճարտարապետութեան եւ քանդակագործութեան վերաբերեալ հարիւր նկարներ, որոնց կէսը գունաւոր. եւ շուրջ 70 գունաւոր մանրանկարներ, առնուած Թ-ԺԷ դարերու ձեռագիրներէն: Հայաստանի քարտէսին տրուած է երկու էջ (8-9), իսկ Կիլիկիոյ քարտէսին մէկ էջ (124): Երկու էջ ալ յատկացուած է տասնեւերեք եկեղեցիներու յատկազօրներուն (34-35):

Վերոյիշեալ վեց բաժանումներու տակ յաջող կերպով ներկայացուած են հայկական արուեստներու գլխաւոր ճիւղերը, ճարտարապետութիւն, Քանդակագործութիւն, Նկարչութիւն, եւ Մանրանկարչութիւն: Տեղ տրուած է նաեւ ոսկերչութեան եւ ստեղնագործութեան:

Մանրանկարչութեան վերաբերող էջերուն մէջ նմոյշներ տրուած են շուրջ քսան նշանաւոր արուեստագէտներէ, զորս աւելորդ չենք նկատեր յիշելու յատեղ, ժամանակագրական կարգով:

Այդ անուանի մանրանկարիչներն են.

Թէոդորոս (նկարք, թիւ 90, 91)

Ստեփանոս (թիւ. 1205, նկ. 163)

Մարգարէ (1211, նկ. 164, 165)

Գրիգոր (1232, նկ. 167)

Թորոս Ռօսլին (1256 - 1268)

Յովսափ (1273, նկ. 101, 103)

Մոմիկ (1283 – 1339)

Թորոս Տարօնեցի (1307 – 1346)

Սարգիս ՔՀն. Պիծակ (1307 – 1354)

Թորոս Սարկաւազ (1311, նկ. 168)

Լևոն ՔՀն. Լադրցի (1316, նկ. 117)

Աւազ Դպիր (1329 – 1358)

Մինաս Կրօնաւոր (1432 – 1483)

Քաչատուր (1455, նկ. 175)

Գրիգորիս Կթղ. Աղթամարցի (1536, նկ. 177)

Յակոբ Զուղայեցի (1587, նկ. 181, 182)

Հայրապետ Դպիր (1645, նկ. 178, 179)

Քանդակագործութեան բաժնին մէջ կ'ուզենք անդրադառնալ Քարապախի Հնամենի կոթողին (նկ. 39), որուն վրայ պատկերուած երկու անձերէն այն որ labarum-ը կը կրէ կարելի է համարիլ Կոստանդիանոս թագաւորը, եւ անոր մօտ կեցող «չանազուխ» (cynocephale)՝ Տրդատ թագաւորը:

Նոյնպէս անդրադառնալով Բագրատունեաց առաջին թագաւոր Աշոտին, հարկ է ըսել թէ սա Սմբատ Խոստովանողի որդի Աշոտն իսկ է, որ արդէն իշխանաց իշխան էր: Այդպէս ալ գրուած է յարգելի հեղինակին կողմէ իր The Armenians աշխատանքին մէջ (էջ 34):

Արուեստի պատմութեամբ զբաղող գիտուններուն համար յատկապէս, եւ արուեստասէր ընթերցողներուն համար առհասարակ, շատ հաճելի եւ օգտակար գիրք մըն է այս, որ պատուաւոր տեղ մը պիտի գրաւէ շատ մը արուեստասէրներու գրադարաններուն մէջ:

Մեծապէս շնորհաւորելի է Աղն. Օր. Սիրարփի Տէր Ներսէսեան՝ Հայ մշակոյթի ուսումնասիրման եւ պանծացման նուիրուած իր այս չքեղ հրատարակութեան առթիւ:

Ն. ԱՐՔ. ԾՈՒԱԿԱՆ

«ԱՐԵԱՆ ԶԱՅՆԸ»

Հեղինակ՝ ՄՈՒՐԱՏ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

Երևանում, Տպ. Ս. Յակոբյանց, 1976

Ս. Աթոռոյ Տպարանէն 1976 տարւոյ վերջերը հրատարակուած 128 էջոց այս հատորը արձակով լոյս տեսնող առաջին երկասիրութիւնն է բազմալստակ բանաստեղծին։ Հեղինակը իր կեանքի հասունութեան գեղեցիկ դադափարը ունեցած է Պէյրութի մեր դրական հանդէսներուն մէջ պառկող իր պատմուածքները խմբելու կողքի մը եւ շատ յատկանշական խորագրի մը ներքեւ։

Մ. Մանուկեան տասնամեակներու ընթացքին զարգարած է սփռութեամբ կարգ մը հանդէսներու, եւ ի մասնաւորի Ս. Աթոռի Սիւն պաշտօնաթերթի, էջերը կեանքի խորունկ ճշմարտութիւններ ցոլացնող, ինչպէս նաեւ մեր կորսուած հայրենիքին յուշերովը խանձող ու ներկայ Հայաստանին պայծառ իրականութիւնն ու նուաճումները փառերգող գողտրիկ քերթուածներով։ Կեանքի դառնութիւնները ճաշակած՝ բայց անոնցմէ ընկճուելու փոխարէն անցեալի փորձառութիւններէն խմաստութիւն ամբարած, կեանքին վերէն նայող ու ապագային անընկճելի հաւատքով մը դիմող բանաստեղծը յաջողած է սեւեռել իրողութիւններ՝ շատ յաճախ վրիպող՝ առօրեայով կլանուած մեր բոլոր մտածողութիւնէն։

Կրնենք անցողակի այս նկատողութիւնները Մանուկեանի քերթողական արուեստի մասին, որովհետեւ հեղինակը մին է սփռութեամբ մեր դրողէտներէն — եւ քիչ չէ թիւը անոնց — որոնց գործը չէ գնահատուած ըստ արժանոյն։ Արտասահմանի տխուր երեւոյթներէն մէկն է այս, որուն պատճառները վերլուծել դուրս կը մնայ գրախօսականի մը այս նեղ սահմաններէն։ Մանուկեանի պարագային դրական բեղուն կեանքով բարախող հայահոծ գաղութներէ հեռու ստեղծագործած ըլլալու ճակատագիր, անաղմուկ ու համեստ պայմաններու տակ կատարուած ստեղծագործութիւն թէ ուրիշ ազդակներ պէտք է փնտռուել այս անտարբերութեան ետին։ Զունիմ ճշգրիտ ու համոզիչ պատասխանը այս հարցականներուն։

Գալով հատորը լեցնող պատմուածքներուն, թիւով 9, անոնք իրենց նիւթ ունին առաւելաբար մեր բնաշխարհը, ու մանաւանդ արեւմտահայաստանի բարախող սիրտը — Վասպուրական աշխարհը — որու ծնունդն է հեղինակը, մէկը՝ Եղեռնի գեհնէն մազապուրծ ազատած ճեմակութիւն չունեցող մարդերու սերունդէն։

Մ. Մանուկեան օժտուած է պատմելու յատուկ շնորհքով։ Պատմելու իր ձեւը հաճելի է ու դիւրասահ, գետի պէս սահուն գնացքով՝ որ քեզ իր մէջ առած կը տանի անզգալաբար։ Ու չես կրնար կէս ձգել ընթերցումը որեւէ պատմուածքի, եզրակացութեան հասնելու ըղձանքէն կլանուած։ Զունի ծեփներուն դարձուածքներ, հեռու է իրմէ բաւերու հետ խաղալու ճամբարտակութիւնը։ Իր ոճը սեղմ է ու ջղուտ, տեղ տեղ յիշեցնելու չափ յետ-պատերազմեան մեր գիւղապիւրներէն Համաստեղն ու Նուրիկեանը։ Իր տխարները, հայկականութեամբ յորդուն, գրեթէ բոլորն ալ կը պահեն առոյգ ու արու յատկանիշները մեր ցեղային ոգեկանութեան, առանց աղքատելու շրջապատի ապակա-

նիշ բարքերէն: Դժոխային պայմաններու ներքեւ իսկ անոնք կը պահեն ու կը փոխանցեն իրենց նկարագրին ամուր գիծերը իրենց յետնորդներուն, անփոփոխ ու անաղձատ:

Յատկանշական է այս տեսակէտէն մանաւանդ զրքին անունը կրող պատմուածքին գլխաւոր դոյզ տիպարները: Շահօն ու Վարդանը, որոնց տարիներու ռիսերիմ թշնամութիւնը իրարու հանդէպ արգելք չէ եղած որ վտանգի պահուն, ամէն տարակարծութիւն մէկզի թողելով, միացեալ ճակատ բռնէին հասարակաց թշնամիին դէմ, ազգային գերագոյն շահերու պահպանութեան ի ննդիր:

Մարտիրոս աղան, զրքին առաջին պատմուածքին հերոսը, իր բարեպաշտութիւնը նախապաշարումներով՝ ծանրաբեռնած զաւտացի հայուն տիպարն է անտարակոյս: Մարդար տխրօր հետ իր փիճարանութիւններն ու այդ տոբիթներով արտայայտած դադափարները, սրտազրաւ միամասութեամբ մը օծուն, աւելի են սրտառուչ ըլլալէ:

Փրկութեան Արդիւնքը պատմուածքին մէջ Պէյթ-Ճէմալի որբանոցէն կրած իր տղաւորութիւնները, Գերապայծառին հետ ունեցած իր տեսակցութիւնները եւ կրած յուսախարութիւնները՝ անհարազատ ու հայու հոգին խաթարող խորթ այդ միջավայրէն, եւ անկէ իր որբ հոգիին զգացած պէտքանքը՝ ազգային առողջ գիտակցութեան մը վկայութիւնը կը բերեն հեղինակին թրշուտ պատանկութիւնէն:

Պատմուածքներուն ամենէն սրտառուչը վերջինն է սակայն, որ կը խօսուի հայրենադարձի դէպքերէն: Սողոմոն ազգային ու իր որդիին՝ Գէորգի տարակարծութիւնները ներգաղթի մասին: Ի վերջոյ հայրը կը տանի յաղթանակը, ու դժուարահաճ զաւակը փոխանակ Եւրոպա ուղևորելու, կ'երթայ միանալու իր ծնողքին, Հայրենիքի մէջ տեսնելով փրկութեան միակ լստը, արտերկրի անծայրածիր ուղիքանոսին վրայ թափառող ու ծովամոյն ըլլալու դրացումով խռովահար սփռնաբաշայութեան:

Առանց անդրադառնալու գիրքը լեցնող միւս պատմուածքներուն, փութանք յայտնել թէ հայրենասիրութիւնը եղած է մայր երակը իր գործին, գիտակից ու անշահախնդիր հայրենասիրութիւնը, կարմիր գծի մը պէս անցնող զրքին առաջին էջէն մինչեւ վերջինը:

Տարակոյսէ վեր է որ վերջին յիշնամեակին սփռնաբաշայ գրականութեան մէջ ամենէն ուշադրաւ նուաճումները արձանագրուած են պատմուածքներու կայուածէն ներս: «Արեան Զայնը» եթէ ոչ՝ նուաճում՝ դէթ վկայութիւն մըն է (քառը փոխ առնելով Օշականէն) անցեալի մեր կորած բարքերէն: Առ այդ՝ կարեւոր յաւելում մը՝ գրական մեր տակաւ երաշտահար ըլլալու տաղնապր ապրող անդամաւորին:

Գ. ՃԱՐՏԱՐ

ՋԵՌՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ Ս. ԱԹՈՌԵՆ ՆԵՐՍ

Շարաթ 1 եւ Կիրակի 2 Հոկտեմբերին, Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան Համար եղան վերստին հոգեւոր ցնծութեան օրեր, երբ ընթացիկ տարւոյն ընթացքին կատարուած երրորդ քահանայական ձեռնադրութեամբ մը՝ կուսակրօն քահանայութեան կարգին բարձրացաւ Ստեփան Սրկ. Որդիքեանը:

Շարաթ 1 Հոկտեմբերի առաւօտուն, Ս. Գլխազրի առջեւ ընծայեալը ընդունեց աւագ սարկաւազութեան աստիճան: Նոյն աստիճանին տիրացան դադութիս երիտասարդներէն Սերոբ Գոլշեան եւ Միհրան Գալայճեան: Զեռնադրութիւնը կատարեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արք. Ասլանեան:

Կէսօրէ ետք, Ստեփան Սարկաւազի քահանայական կոչման արարողութիւնը կատարուեցաւ Մայր Տաճարին կից՝ Ս. Էջմիածին մատուռին մէջ: Ընծայեալը եկեղեցիի մուտքէն ծնրադնաց յառաջանալով, ատենին մէջ բազմած ձեռնադրիչ Լուսարարապետ Ս. Հօր առջեւ բրաւ ուխտը հետեւելու եկեղեցիի Սրբազան Հայրերուն ուսուցումներուն՝ հրաժարելէ ետք 159 հերձուածողներէ, եւ արտասանեց Հայաստանեայց Ուղղափառ Եկեղեցւոյ դաւանանքի բանաձեւը:

Կիրակի, 2 Հոկտեմբեր 1977, Ս. Էջմիածին մատուռը լեցուն էր հաւատացեալ ժողովուրդի բազմութեամբ: Օրուան պատարագիչն էր Հոգշ. Տ. Վահան Վրդ. Թօփալեան: Ժաշու Գիրքէն առաջ՝ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արք. Ասլանեան զգեստաւորուած բարձրացաւ Աւագ Սեղան, ուր, խորտաւելակ Հոգշ. Հայր Սուրբին առաջնորդութեամբ բարձրացաւ նաեւ ընծայեալը, ընդունելու համար քահանայական սուրբ կարգը: Յուզիչ էր պահը երբ, պատշաճ աղօթքներէ եւ շարականներու երգեցողութենէն ետք, ընծայեալը կը դառնար ժողովուրդին ձեռամբարձ՝ իբրեւ նշան աշխարհէ հրաժարման, մինչ զպիտեանք երիցս կը կրկնէին «արժանի է»:

Կարճ դադարէ մը ետք շարունակուած ձեռնադրութեան երկրորդ բաժնի ընթացքին ընծայեալը ընդունելէ ետք պատարագիչի զգեստաւորման ուղղան մասերը, կը հասնի խորհրդաւոր պահը Ս. Միւռնոյ օծման եւ անուանափոխութեան: Լուսարարապետ Սրբազանը «Առաքելոյ աղանոյ» շարականի երգեցողութենէն ետք կ'օժէ ընծայեալին ճակատն ու զոյգ արեւրը սրբալոյս միւռնոյ, փոխելով անոր Ստեփան անունը Տ. Ոսկի Արեղայի: Ապա նորընծան կը ստանայ Ս. Սկիւր, խորհրդակատարելու Ս. Պատարագ, եւ կ'ընդունի նախ Միաբանութեան ողջագութեամբ եւ Ս. Պատարագի աւարտին հաւատացեալներու աջահամբոյրը:

Կէսօրէ ետք, դարձեալ Ս. Էջմիածին մատուռին մէջ, կատարուեցաւ վեղարի տընութեան կարգը նորընծային: Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս պատշաճ աղօթքներէ եւ Ս. Անտոնի շարականի երգեցողութենէն ետք հանեց սարկաւազական դտակը նորընծայի զլուխէն, զայն շնորհադրողելով կուսակրօնութեան խորհրդանիշը եզոզ վեղարով:

Նորընծան իր ապաշխարութեան շրջանը անցուց Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ, Տաճարի Տեսուչ Հոգւ. Տ. Վարդապետէն ուսանելով Ս. Պատարագի կարգերը, իսկ Ուրբաթ, 28 Հոկտեմբերին մատոյց իր անդրանիկ Ս. Պատարագը Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ:

Սիւն, յանուն Ս. Աթոռոյս Միաբանութեան, ջերմօրէն կը շնորհաւորէ նորընծան, մաղթելով անոր երկար եւ արդիւնաւէտ գործունէութիւն:

ԿԵՆՍՍԿՐԱԿԱՆՆԵՐ

Հոգւ. Տ. Ոսկի Արդ. Որդիքեան ծնած է Սամաթիա, Կ. Պոլիս, 1926-ին. յաճախած է Գում-Գարուի Պէգճեան վարժարանը, որմէ յետոյ կը Հետեւի արհեստի, եւ տեւապէս կը մասնակցի Ս. Յովհաննէս եկեղեցւոյ դպրաց դասին: 1975-ին Երուսաղէմ կու գայ եւ միաբան կ'ընդունուի եւ կը ծառայէ Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ, ապա փափաք ունենալով կրօնաւորուի, խնդրամատոյց կ'ըլլայ Ամեն. Ս. Պատրիարքին որուն Հրամանով կը ձեռնադրուի վերակոչուելով Տ. Ոսկի Արեղայ:

Սեբոբ Սրկ. Գոլոշեան, որդին է Պրուսացի Քերովրէ եւ Պայծառ Գոլոշեաններու, ծնած է Երուսաղէմ 1936-ին, եւ յաճախած է Ս. Թարգմանչաց Վարժարանը եւ վեցամեայ դասընթացքը աւարտած է 1950-ին եւ յետոյ Հետեւած է ոսկերչութեան արհեստին Երուսաղէմի մէջ:

Միկրան Սրկ. Գալայնեան, որդին է Սեբաստացի Յարութիւն եւ Գեղուհի Գալայնեաններու, ծնած է Երուսաղէմ 1945-ին եւ յաճախած է Ս. Թարգմանչաց Վարժարանը որուն վեցամեայ ընթացքը աւարտած է 1959-ին, եւ Հետեւած է արհեստի:

ՍՅԱԿՈՐԻ ՆԵՐՍԷՆ

* Շր. 3 Սեպտ. — Է. օր Վերափոխման: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Աստուածածնայ խորանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գեղարդ Արդ. Տառապարեան:

— Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցիին մեջ եւս մատուցուեցաւ Ս. Պատարագ եւ կատարուեցաւ տարեկիցի հոգեհանդիստ՝ Ս. Աթոռի մայրապետներէն Աղաւնի Ճէփահիրճեանի հոգիին համար: Պատարագեց Վանքի Տեսուչ Հոգշ. Տ. Սեւան Վրդ. Ղարիպեան, իսկ հանդստեան կարգին նախագահեց Հոգշ. Տ. Գեղարդ Արդ. Տառապարեան:

* Կիր. 4 Սեպտ. — Ը. օր Վերափոխման: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի մեր վերնատան Երաշխաւոր Ս. Աստուածածին մատուռին մէջ: Ժամարարն էր Տաճարին Տեսուչը՝ Հոգշ. Տ. Վաղարշ Վրդ. Քաջատուրեան:

* Բշ. 5 Սեպտ. — Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս. Գարիկեան:

* Գշ. 6 Սեպտ. — Ս. Յովակիմայ եւ Ամնայի՝ ծնողաց Ս. Աստուածածնի, եւ Կոսմանցն Խղաքերից: Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Գեթսեմանիի Ս. Աստուածածնի Տաճարին մէջ, Հայր Յովսէփի ղերեզմանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Նուրհան Վրդ. Մանուկեան:

* Շր. 10 Սեպտ. — Ս. Թովմայի առաքելոյն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Գլխաղիւր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Սեպուհ Արդ. Էրկիւնեան:

— Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս. Գարիկեան:

* Կիր. 11 Սեպտ. — Գիւտ Գօտոյ Ս. Աստուածածնի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գեթսեմանիի Ս. Աստուածածնի Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գեղեզմանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գէորդ Վրդ. Նաղարեան: Երթ ուղարձի թափօրները ղլխաւորեց Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս. Գարիկեան:

* Շր. 17 Սեպտ. — Նիկիոյ Ս. Ժողովոյն (325): Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Գլխաղիւր: Ժամարարն էր Մարտիրոսյէն Ս. Քաղաք ժամանած Ս. Աթոռի Միաբան Հոգշ. Տ. Վաչէ Վրդ. Իզնատիսեան:

* Կիր. 18 Սեպտ. — Բարեկենդամ Ս. Խաչի պահոց: Ս. Պատարագը մա-

տուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի վերնատան մեր մատուռին մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Բարսեղ Արղ. Գալէմտէրեան:

* Գշ. 20 Սեպտ.— Ս. Կոյսի ծննդեան Հանդիսաւոր նախատօնակը պաշտուեցաւ Մայր Տաճարին մէջ: Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս. Գարիկեան:

* Դշ. 21 Սեպտ.— Ծնունդ Ս. Աստուածածնի: Առաւօտուն, Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս. Գարիկեանի զլիսաւորութեամբ, Միւրան Հայրեր ինքնաշարժներով մեկնեցան Գեթսեմանի ձոր ու «Հրաշափառ»ով մուտք դարձեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ օրուան Հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուց Գերշ. Հանդիսապետ Սրբազանը եւ քարոզեց, ներկայացնելով Ս. Կոյսի նկարագրին բարեմասնութիւնները եւ մանաւանդ տիպար մօր մը յատկանիւնները:

* Ուր. 23 Սեպտ.— Երեկոյեան ժամերգութենէն ետք, Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը Մայրապետն Վարդապետութեան աստիճան շնորհեց Ս. Աթոռի Միւրան եւ Մարտիրոյ Հոգեւոր Հովիւ Հոգշ. Տ. Վաչէ Վրդ. Իզնատիոսեանին:

* Շր. 24 Սեպտ.— Տօն Եկեղեցւոյ ի նաւակատիւ Ս. Խաչին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Գլխաղի: Ժամարարն էր Իսթանպուլէն Հիւրարար Ս. Աթոռ ժամանած Հոգշ. Տ. Մանուէլ Արղ. Երկաթեան:

— Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը նախագահեց Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած Խաչմերացի Հանդիսաւոր նախատօնակին, որմէ ետք Ս. Խաչափայտի մատուռը թափօրով փոխադրեց Աւագ Սեղան:

— Գիշերասկիզբին, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած «Եկեղեցէ»ի եւ Հսկման կարգերուն նախագահեց Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս. Գարիկեան:

* Կիր. 25 Սեպտ.— ՏՕՆ ՎԵՐԱՑՄԱՆ Ս. ԽԱՉԻՆ: Օրուան Հանդիսաւոր Ս. Պատարագը՝ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս. Ասլանեան: Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը նախագահեց Մեղոնեան բարերար եղբայրներ՝ Կարապետի եւ Գրիգորի Հոգիներուն համար կատարուած Հոգեհանդատեան տարեկան պաշտամունքին: Ս. Պատարագի երգեցողութիւնները կատարուեցան Ս. Յակոբեանց երկսես երգախումբին կողմէ՝ ղեկավարութեամբ Ս. Աթոռի զպրապետ Պր. Ս. Գալայճեանի:

— Կէսօրէ ետք, ստուար բազմութեան մը ներկայութեան, Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ Խաչմերացի մեծահանդէս «Անդաստան»ը, նախագահութեամբ Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր:

* Բշ. 26 Սեպտ.— Յիշատակ մեռելոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Գլխաղի: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գէորգ Վրդ. Նազարեան: Ապա կատարուեցան Հոգեհանգստեան կարգեր, նախ Մայր Տաճարին մէջ եւ ապա դաւիթը՝ Երան. Տ. Կիւրեղ Բ. Պատրիարք Հօր շիրմին վրայ, Հանդիսապետութեամբ Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս. Գարիկեանի:

* Շր. 1 Հոկտ.— Տօն Խաչի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Գլխաղի: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Սեւան Վրդ. Ղարիպեան: Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս. Ասլանեան կատարեց սարկաւազական ձեռնադրութիւնը Տրց. Ստեփան Որդիբեանի եւ զաղութիւն եկեղեցասէր անդամներէն Սերոբ Գոյուհեանի եւ Միհրան Գալայճեանի:

— Կէսօրէ ետք, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս կատարեց քահանայական կոչման արարողութիւնը Ստեփան Սրկ. Որդիբեանի, Ս. Էջմիածին մատուռին մէջ:

* Կիր. 2 Հոկտ.— Բարեկենդան Վարագայ Ս. Խաչի պահոց: ԻՔ. Տարեդարձ Յիշման Տ. Տ. Վազգէն Ա. Կաթողիկոսին Ամենայն Հայոց: Ս. Պատարագը մատ-

առաջուեցաւ Մայր Տաճարին կից՝ Ս. Էջմիածին մատուռին մէջ։ Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վահան Վրդ. Թօփալեան։ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արք. Ասլանեան կատարեց քահանայական ձեռնադրութիւնն ու օծումը Ստեփան Սարկաւազին, զայն վերակոչելով Տ. Ոսկի Արեղայ։

— Կէսօրէ ետք, դարձեալ Ս. Էջմիածին մատուռին մէջ, կատարուեցաւ վեղարի տուչութիւնը նորընծային՝ ձեռամբ Լուսարարապետ Արքազան Հօր։

* Ուր. 7 Հոկտ.— Ս. Գէորգայ նախատօնակը պաշտուեցաւ Ղպտիներու համաժողովին կիկղեցիին մէջ։ Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս. Գարիկեան։

* Եր. 8 Հոկտ.— Ս. Գէորգայ գորավարին։ Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ Ղպտիներու Ս. Գէորգ կիկղեցիին մէջ։ Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Մանուէլ Արք. Երկաթեան։ Աբարդողութեան աւարտին, Միաբանութիւնը հիւրասիրուեցաւ Ղպտիներու Եպիսկ. փոխանորդէն։ Երթ ու դարձի թափօրները ղիսաւորեց Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս. Գարիկեան։

— Կէսօրէ ետք, վաղուան Վարազայ Խաչի տօնին առիթով, Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս. Գարիկեանի ղիսաւորութեամբ, Միաբանութիւնը «Հրաշափառ»ով մուտք դորձեց Ս. Յարութեան Տաճար, ուր պաշտուեցան երկկուկան ժամերգութիւնն ու նախատօնակը՝ վերնատան մեր մատուռին մէջ։ Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական սրբատեղիներու այցելութեան հանդիսաւոր թափօր Տաճարէն ներս։ Թափօրապետն էր Հոգշ. Տ. Մանուէլ Արք. Երկաթեան։

* Կիր. 9 Հոկտ.— Տօն վարագայ Ս. Խաչին։ Գիշերային եւ առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան Ս. Յարութեան Տաճարի վերնատան մեր մատուռին մէջ։ Ապա, Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս. Գարիկեան մատուց օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարազը Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ, քարոզեց օրուան եւ խաչին խորհուրդին շուրջ եւ Ս. Պատարազէն ետք նախադասեց Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Տ. Տ. Վաղգէն Ա.—ի Գահակալութեան եւ Օծման 22-րդ տարեդարձին առթիւ կատարուած «Հայրապետական Մաղթանք»ին։

* Եր. 15 Հոկտ.— Ս. 72 աշակերտացն Քրիստոսի։ Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի ներքին գուռիին մէջ զոյնուող Ս. Գէորգայ սեղանին վրայ։ Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գէորգ Վրդ. Նաղարեան։

* Կիր. 16 Հոկտ.— Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի վերնատան մեր մատուռին մէջ։ Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գեղարդ Արք. Տաւուալարեան։

— Այսօր տեղի ունեցաւ Ռեմէի Ս. Գէորգ վանքի տարեկան ուխտադնացութեան տօնախմբութիւնը։ Հակառակ աննպաստ օդին, ստուար բաղձութիւն մը հասած էր Ռեմէ, Երուսաղէմէն, Յոպպէն եւ Հայֆաէն։ Ս. Պատարազը մատուց Հոգշ. Տ. Ասպետ Արք. Պալեան։ Հանդիսութեանց նախադասեց եւ Ս. Գէորգի կեանքին ու նահատակութեան մասին քարոզեց Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս. Գարիկեան։ Երգեցողութիւնները կատարուեցան Ս. Յակոբեանց երկսեռ երգչախումբին կողմէ, ղեկավարութեամբ Ս. Աթոռի Դպրապետ Պր. Սահակ Գալայճեանի։

* Ուր. 21 Հոկտ.— Թարգմանչաց հանդիսաւոր նախատօնակը պաշտուեցաւ Մայր Տաճարին մէջ, նախադասութեամբ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արք. Ասլանեանի։

* Եր. 22 Հոկտ.— Ս. Թարգմանչաց վարդապետացն մերոց (Տօն ազգային եւ եկեղեցական)։ Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ։ Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վահան Վրդ. Թօփալեան։ Ս. Պատարազէն ետք, ընկալեալ սոփորութեան համաձայն, հողեհանդստեան հանդիսաւոր պաշ-

տամուշեր կատարուեցաւ Ս. Աթոռի եւ ազգիս բարերար Գայուստ Կիւլպէնկեանի, տիկնոջ եւ ծնողաց հոգիներուն համար, նախագահութեամբ Լուսաւորապետ Գեորգ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոսի:

* Կիր. 23 Հոկտ. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Ամերիկայէն հիւրարար Ս. Աթոռ Ժամանած Ս. Ուխտիս Միարան Հոգչ. Տ. Փռնէն Ծ. Վրդ. Աւետիքեան, որ նաեւ բարոյեց բրեստնէական բարեպաշտութեան մասին: Ս. Պատարագին ներկայ էր Ս. Աթոռի բարերար Տիար Ե. Մարտիկեան եւ իրեն ընկերացող այլ բարերարներ: Երդեցողութիւնները կատարուեցան բազմաձայն, Ս. Աթոռի երկսեռ երգչախումբին կողմէ:

* Ուր. 28 Հոկտ. — Այսօր, Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ իր անդրանիկ Ս. Պատարագը մատուց նորընծայ Հոգչ. Տ. Ոսկի Արդ. Որդիքեան:

* Ծր. 29 Հոկտ. — Ս. Զորից Աւետարանչացն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր նորընծային վարժիչ-ուսուցիչը՝ Հոգչ. Տ. Վաղարշ Վրդ. Պաշատուրեան: Այսօրուան Ս. Պատարագը Ս. Գարութեան Տաճարի նորոգութիւնները սկսելէն առաջ կը մատուցուէր Տաճարի գաւիթին արեւելակողմը դառնալով Ս. Յովհաննէս Աւետարանի Հայապատկան մատուռին մէջ:

* Կիր. 30 Հոկտ. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Գարութեան Տաճարի վերնատան մեր մատուռին մէջ: Ժամարարն էր Հոգչ. Տ. Ասպետ Արդ. Պալեան:

* Բչ. 31 Հոկտ. — Ս. Յովսէփայ Աստուածափորն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գեթեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Հայր Յովսէփի գերեզմանին վրայ: Ժամարարն էր Տաճարին Տեսուչը՝ Հոգչ. Տ. Սեւան Վրդ. Ղարեպետ: Երթ ու դարձի թափօրները զլիաւորեց Հոգչ. Տ. Գէորգ Վրդ. Նազարեան:

* Ծր. 5 Նոյմ. — Ս. Երկոտաւան Վարդապետացն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Գանատայէն հիւրարար Ս. Աթոռ Ժամանած Արժ. Տ. Սեղրակ Քհնյ. Պաշատուրեան:

— Կէսօրէ ետք, վաղուան Գիւտ Պաշի տօնին առթիւ, Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր զլիաւորութեամբ, Միարանութիւնը «Հրաշափառ»ով մուտք գործեց Ս. Գարութեան Տաճար: Ս. Գերեզմանի եւ Գիւտ Պաշի այրի ուխտերէն ետք թափօրը բարձրացաւ վերջինին կից Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցին: Ժամերդութենէն եւ նախատօնակէն ետք կատարուեցաւ Տնօրինական սրբատեղիներու տոյցելութեան հանդիսաւոր թափօր Տաճարէն ներս: Թափօրապետն էր Հոգչ. Տ. Զարեհ Վրդ. Թօփալեան:

* Կիր. 6 Նոյմ. — Գիւտ Խաչ: Գիշերային եւ առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան եւ, կարճ զաղարէ մը ետք, Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ: Ժամարարն էր Հոգչ. Տ. Սեւան Վրդ. Ղարեպետ: Ազգա կազմուեցաւ մեծահանդէս թափօր զլիաւորութեամբ Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր, որ նախ իջաւ Գիւտ Պաշի այրը (որ 24 ժամուան համար մեր արամադրութեան տակ դրուած էր, ըստ իրաւական սովորութեան) եւ ապա բարձրանալով Ս. Գերեզմանին շրջափակը երկցս դարձաւ անոր եւ մէկ անգամ այ Պատանաւեղիին շուրջ: Ն. Ամենապատուութիւնը, ամպհովանիի ներքեւ եւ Կենաց Փայտի մասունքը ձեռքին, կ'օրհնէր Տաճարը լիցնող Ժողովուրդը: «Պաշի քո Քրիստոս» շարականի երգեցողութենէն եւ խնկարկութենէ ետք թափօրը իջաւ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցին, ուր փակուեցաւ տաւարիչ կրօնա-

կան այս հանդիսութիւնը, որ վերջինն է տարեկան հանդիսութիւններուն քրիստոնէական մեծագոյն այս սրբավայրէն ներս :

* Ծր. 12 Նոյմ. — Ս. Յովհաննու Ոսկեքերան հայրապետին : Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ Ս. Գլխադիր : Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գեղարդ Արդ. Տաւադարեան :

* Կիր. 13 Նոյմ. — Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի 'երնատան մեր մատուռին մէջ : Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Բարսեղ Արդ. Գալմաշեան :

* Ուր. 18 Նոյմ. — Ս. Հրեշտակապետաց նախատօնակը պաշտուեցաւ համանուն եկեղեցիին մէջ : Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս. Ասլանեան :

* Ծր. 19 Նոյմ. — Ս. Հրեշտակապետաց Գարրիկի եւ Միքայէլի : Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ եւ Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցիին մէջ : Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վահան Վրդ. Թօփալեան : Ս. Պատարազէն ետք, ընկալեալ սովորութեան համաձայն, կատարուեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն՝ Ս. Աթոռի բարերարուհի Աղանի Ճէմաշիրճեանի եւ պարագաներու հոգիներուն համար՝ նախագահութեամբ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոսի : Ապա Միարանութիւնը պատուաւորուեցաւ Վանքի Տեսչարանին մէջ՝ Տեսուչ Հոգշ. Տ. Սեւան Վարդապետի կողմէ :

* Ծր. 3 Դեկտ. — Տօն Ամենայն Սրբոց : Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ Ս. Գլխադիր : Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Հայկազուն Արդ. Մելիքեան :

— Ս. Կոյսի Ընծայման հանդիսաւոր նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս. Գարիկեան :

* Կիր. 4 Դեկտ. — Ընծայումն Ս. Աստուածածնի : Բարեկեանգան Յիսնակի պահոց : Առաւօտուն, Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս. Գարիկեանի գլխաւորութեամբ, Միարան Հայրեր ինքնաշարժներով մեկնեցան Գեթսեմանիի ձորը ու «Հրաշափառ»ով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին 'յրայ օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարազը մատուց Գերշ. Հանդիսապետ Սրբադանը եւ քարոզեց Ս. Կոյսի ընծայման պարագաներուն մասին, յորդորելով Ժառանգաւոր սաները որպէսզի իրենց կեանքը, Ս. Կոյսին օրինակով, լիովին ընծայարեբեն Աստուծոյ եւ մեր Ս. Եկեղեցիին ծառայութեան : Ս. Պատարազէն ետք, ըստ սովորութեան, կատարուեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն տղղային բարերար Կիւլլապի Կիւլպէշեկեանի եւ Կիւլպէշեկեան դերդաստանի ննջեցեալներուն հոգիներուն համար :

* Ծր. 10 Դեկտ. — Ս. Գրիգորի Սփանչելագործին : Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ Ս. Գլխադիր : Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ոսկի Արդ. Որդիքեան :

* Կիր. 11 Դեկտ. — Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի վերնատան մեր մատուռին մէջ : Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Սեւան Վրդ. Ղարիպեան :

* Ուր. 16 Դեկտ. — Առաջին Լուսաւորչաց նախատօնակը պաշտուեցաւ Մայր Տաճարին մէջ : Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս. Ասլանեան :

✱ Ծր. 17 Դեկտ. — Ս. Առաքելոց եւ առաջին Լուսաւորչացն մերոց Թաղե-
սի եւ Բարբողիմէոսի: Ս. Պատարադը մատուցուեցաւ Ս. Գլխադիր: Ժամա-
րարն էր Հոգչ. Տ. Բարսեղ Արդ. Գալէմաէրեան:

✱ Կիր. 18 Դեկտ. — Ս. Պատարադը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Աւագ
Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգչ. Տ. Վահան Վրդ. Թօփալեան:

✱ Բչ. 19 Դեկտ. — Նախատօնակը պաշտուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճա-
ր մէջ: Հանդիսապետն էր Գերչ. Տ. Կիւրեղ Եպս. Գարեկեան:

✱ Գչ. 20 Դեկտ. — Տօն Ս. Հարցն Եգիպտացոց: Ս. Պատարադը մատուց-
ուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Մակարայ մատուռին մէջ: Ժամարարն էր, ըստ սո-
ցորութեան, Քոստովանահայրը՝ Հոգչ. Տ. Մաշտոց Վրդ. Բարիլուսեան:

✱ Դչ. 21 Դեկտ. — Ս. Կոյսի Յղութեան տօնի հանդիսաւոր նախատօնակը ի
Ս. Յակոբ պաշտուեցաւ: Հանդիսապետն էր Գերչ. Տ. Կիւրեղ Եպս. Գարեկե-
ան:

✱ Եչ. 22 Դեկտ. — Յղութիւն Ս. Աստուածածնի: Առաւօտուն, Գերչ. Տ.
Կիւրեղ Եպս. Գարեկեանի գլխաւորութեամբ, Միաբան Հայրեր ինքնաշարժ-
ներով մեկնեցան Գեթսեմանիի ձորը եւ «Հրաշափառնոյ մուտք դորձեցին Ս.
Աստուածածնայ Տաճար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեղմանին վրայ օրուան հանդի-
սաւոր Ս. Պատարադը մատուց Գերչ. Հանդիսապետ Սրբադանը:

✱ Ծր. 24 Դեկտ. — Ս. Նիկողայոսի Սքանչելագործ Հայրապետին: Ս. Պա-
տարադը մատուցուեցաւ Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգչ. Տ. Ռուբէն Վրդ.
Երեմիէան: Վերաբերումը կատարուեցաւ Տաճարի ներքին դաւիթին մէջ
ստեղծող Ս. Նիկողայոսի սեղանին վրայէն:

✱ Կիր. 25 Դեկտ. — Բարեկենդան Ս. Յակոբայ պահոց: Ս. Պատարադը մա-
տուցուեցաւ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգչ. Տ.
Աստուկ Արդ. Պալեան:

✱ Ուր. 30 Դեկտ. — Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախադահեց Լուսաւորա-
պետ Գերչ. Տ. Հայրիկ Արքեպս. Ասլանեան:

✱ Ծր. 31 Դեկտ. — Ս. Յակոբայ Մծբնայ Հայրապետին: Ս. Պատարադը մա-
տուցուեցաւ Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգչ. Տ. Հակագուն Արդ. Մեղ-
րսեան: Վերաբերումը կատարուեցաւ եկեղեցիի դասին մէջ սուրբին նկարով
կառուցուած չարժական սեղանին վրայէն:

ԲԱՐԵՊԱՇՏԱԿԱՆ ՆՈՒԷՐՆԵՐ

Շնորհակալութեամբ եւ օրհնութեամբ կ'արձանագրենք 1976 եւ 1977 տարիներու ընդացֆին Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին եւ ալ Սրբավայրերու տրուած հետեւեալ բարեպաշտական նուէրները :

1976

1. Բնիկ Այնթապցի, Տիկին Ազնիւ Պիլէնճեան, Լօս Անճէլոսարեակ, կը նուիրէ Թաւշեայ խորքով փուլերով եւ ուլունքներով գործուած քորփուրա մը Ս. Յակոբայ Տաճարին :

2. Տիկին Սիրմա Ժիրայր Վարդանեան, Թեհրանարեակ, կը նուիրէ Խուրճէն փոքր գորգ մը եւ սոկեայ փոքր խաչ մը Ս. Աստուածածնայ պատկերին :

3. Կ. Պոլէն Տիկին Երջանիկ Սահակեան կը նուիրէ քորփուրա մը եւ պտղունց մը խունկ Ս. Յակոբայ Տաճարին, բարեկամ գոյգի մը միջոցաւ :

4. Օր. Աննա Չափատարեան կը նուիրէ դեղին յատակի վրայ գործուած սկիհի ծածկոց մը, Հրեշտակներով եւ խաչերով զարդարուած, Ռուս մայրապետներէ գործուած :

5. Տիկին Սրժակիւ Նազրեան, վանքարեակ, բնիկ Հաճընցի, կը նուիրէ ծածկոց մը, ընտիր գործ պարսկական տպածոյ, Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին : Եանձնեալ Ս. Եարութեան Տեսուչ Հօգչ. Տ. Վաղարշ Վրդ. Խաչատուրեանին :

6. Նոյնը՝ զարձեալ կը նուիրէ Ս. Յակոբայ Մայր Տաճարին կարմիր յատակով տպածոյ եւ դեղին ծոպերով երկու քորփուրա, եւ ասեղնապորձ բնապիտակ յատակով եւ դեղին ծոպերով երկու քորփուրա եւս :

1977

1. Տիկին Կիւլեանէ Ալեքսանեան, վանքարեակ, կը նուիրէ Ս. Յակոբայ Մայր Տաճարին ժամարարի կտաւահիւս շապիկ մը, զոյգ մը բազպան, անձեռոց մը եւ չորս ծաղկաւոր ուրարներ, իւրապատուի յիշատակարանով :

2. Թեհրանարեակ Օր. Լիւնտա Մինասեան կը նուիրէ ասեղնապորձ ապիտակ յատակով քորփուրա մը Ս. Յակոբայ Տաճարին :

3. Երուսաղէմարեակ բնիկ Եղեսապի Տիկ. Ալիս Ռարժանտարեան կը նուիրէ խնդրակաւոր Ս. Յակոբայ Աջակողմեան եւ Չափակողմեան Ս. Աստուածածիններու պատկերներուն չորս պղնձեայ սպիկեզօճ կանթեղներ :

4. Տիկին Եղիսարէթ Նորաւեան, Թեհրանարեակ, «ի յիշատակ Հոգւոցն Հանգուցերոց Եղիշաննու եւ Էմէլի Նորաւեանց», կը նուիրէ Ս. Յակոբայ Տաճարին փայտեայ փորապրուած ափսէ մը սոկեգօյն ներկուած, խտալական գործ :

ՀԱՅՐԻԿ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Լուսարարապետ Ս. Արտուշ

Ս Ի Ո Ն

ՑԱՆԿ ՆԻԻԹԵՐՈՒ 1977 ՏԱՐԵՇՐԶԱՆԻ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ.—

ՓԱՅԼԱԿ ԱՆԹԱՊԵԱՆ. ԺԱ-ԺԲ դարերի հայ-
րենի գիտութեան ու մշակոյթի մի քանի
յատկանիշների մասին 21

Միջնադարեան Հայաստանում իրագոր-
ծուող դիախերման վերաբերեալ եւս մէկ
նոր վկայութիւն 61

Հայ գրերի վերաբերեալ վարդան Արե-
ւելցու մի քանի հաստատումների շուրջ 175
Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ. Գաբրիէլ Դսիք Կ. Պոլ-
սեցի 26

Հայկական Շարակնոցին խմբագրու-
թիւնները 58

Ս. Ներսէս Շնորհալիի շարականները 236

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ.—

ԵՂԻՎԱՐԳ. Ռաիէլ 14

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ. Պիտի անցնիս դուն

ալ... 17

Քառեակներ 55

Քառեակներ 174

Քառեակներ 235

Գ. ՀԱՏԻՏԵԱՆ. Օրօ՛ր... 18

Ծառերուն 56

Գ. ՃԱՐՏԱՐ. Երանի անոր... 20

Կուգեմ որ անցնիմ... 136

Քառեակներ 136

ՍՄԲԱՏ ՏԷՐՈՒՆԵԱՆ. Ի՜նչ շուտ կը

փակուի 172

Ճակատագրական 172

ԳԻՏԱԿԱՆ.—

ՀՐԱՆԴ ՆԱԳԳԱՇԵԱՆ. Հոյսմողէզներ 188

Գամպրիական դարաշրջան 245

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ.—

Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ. *Hebrew Illuminated Manuscripts* 34

Ագաթանգեղոս—*Agathangelos* 196

“*L’Art Armenien*” 249

ՓԱՅԼԱԿ ԱՆԹԱՊԵԱՆ. Ագաթանգեղոսի
պատմութիւնը անգլերէն 99

Արժէքաւոր հրատարակութիւն 144

Գ. ՃԱՐՏԱՐ. «Արեան ճայներ» 251

ԳՐԱԿԱՆ.—

ՀՈՒՐԾԱՄ. Ոսկի դղեակը 133

ԺԱՄՄՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ.—

Ն. ԱՐՔԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ. Ժամանակագրու-
թիւն Գրիգոր Շրթայակի 88

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ.—

Ե. Կաղանդ 4

Հոգեւոր հունձքը 114

Ա. Գ. Հայ գաղթականութիւնները 50

Պատմութիւնը որպէս ուղեցոյց 82

ԽՄԲ. «Էջմիածին» Ամսագրի. Յուսադրող
հեռանկարներ 162

ԱԼԵՔՍ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ. Ճառ 210

ԿՐՕՆԱԿԱՆ.—

Գ. Ս. ՃԻՆԼԻՉԵԱՆ. Տեսադրական 11

ՆՈՐԱՅՐ ԱՐՔԵՊՍ. Երէ... 53

Մեծ էջմիածին մը ունինք 130

Ո՞վ է քիստոնեայ 233

ՎԱԶԷ. Ծ. ՎՐԳ. ԻԳՆԱՏԻՈՍԵԱՆ. Վերափո-
խումն Սուրբ Աստուածածնի 169

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ.—

Յանկ «Սիոն»ի Խմբագրութեան Եւ Գ. Կիւլ-
պէնկեան Մատենադարանին կողմէ ստաց-
ւած գիրքերու 44, 75, 108

ՇՆՈՐՀԱԻՈՐԱԳՐԵՐ.—

Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր Ծննդեան պատ-
գամը Բեքդեհէմի Ս. Ծննդեան Այրէն 2
Ս. Ծնունդի շնորհաւորական մամակ՝
Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Վազգէն Ամենայն Հայոց
Կաթողիկոսէն 7

Ս. Ծնունդի շնորհաւորական մամակ՝
Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Խորէն Ա. Վեհափառ Կա-
թողիկոսէն 8

Ս. Ծնունդի շնորհաւորական մամակ՝
Ն. Ս. Պողոս Զ. Պապէն 9

Ս. Ծնունդի շնորհաւորական մամակ՝
Քէմքըրպըրիի Արքեպիսկոպոսէն 10

Շնորհաւորական մամակ՝ Ն. Ս. Օ. Տ. Տ.
Վազգէն Ա. Ամենայն Հայոց Վեհափառ
Կաթողիկոսէն 85

Շնորհաւորական մամակ՝ Ն. Ս. Օ. Տ. Տ.
Խորէն Ա. Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Վեհափառ
Կաթողիկոսէն 86

Շնորհաւորական մամակ՝ Հ. Բ. Ը. Միու-
քեան ցկեանս Նախագահ Ն. Վսեմուրիւն
Տիար Ալեքս Մանուկեանէն 87

ՊԱՏՄԱԿԱՆ.—

Գ. ՀԱՏԻՏԵԱՆ. Հայ ազգի կազմաւորման
հարցի շուրջ 28, 65

Նախապատմական Հայաստանը եւ նրա
հնագոյն բնակիչները 93, 137

Սուրարիներ 184

Հուրրիներ 241

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ.—

Յունուար-Փետրուար 37

Մարտ 72

Ապրիլ 103

Մայիս-Օգոստոս 200

Սեպտեմբեր-Դեկտեմբեր 255

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐՆԵՐ.—

ԿԻԻՐԵՂ ԵՊՍ. ԳԱՐԻԿԵԱՆ. Տարեկան Տեղե-
կագիր Ս. Թարգմանչաց Երկրորդական
Վարժարանի 149

ՍԱՀԱԿ ԳԱՂԱՅՃԵԱՆ. Տարեկան Տեղեկագիր
Գ. Կիւլպէնկեան Մատենադարանի 156

ՏԵՐՈՒՆԻ.—

Հանգիստ բարերար Հայկ Գալուֆեանի 125
Հեռագիրներ 129

ԱՅԼԵԻԱՅԼԻ.—

Սարկաւազական ձեռնադրութիւն 69

Շարաքական հաւաքոյրներ Ալեքս եւ Մարի
Մանուկեան ժառանգաւորաց Վարժարանի
Եւ Ընծայարանի մէջ 35, 70

Ձեռնադրութիւններ Ս. Արուէն ներս 117

ՇԱՀԷ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ. Ժառանգաւորաց
Վարժարանի տարեկան հունձք 122

Հանդիսութիւններ 157

Զեկոյց Հ. Բ. Ը. Միութեան 198

Յորելինական հանդիսութիւն 199

Ամենապատիւ Պատրիարք Ս. Հօր այցելու-
թիւնը Միացեալ Նահանգներ եւ Եւրոպա 213

Քէմքըրպըրիի Ս. Արքեպիսկոպոսին այցե-
լութիւնը Ս. Էջմիածին եւ Հայաստան 220

Ձեռնադրութիւններ Ս. Արուէն ներս 253

Բարեպաշտական նուէրներ 261

«Սիոն» - Յանկ նիւրեքու 1977 տարեշրջանի
262

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՎԱՍՆ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆԻ

Ճառ Վսեմ, Տիար Ալեքս Մանուկեանի

Ամենապատիւ Պատրիարք Ս. Զոր այցելութիւնը

Միացեալ Նահանգներ եւ Եւրոպա

Քէնթըրպըրիի Ս. Արքեպիսկոպոսին այցելու-

թիւնը Ս. Էջմիածին եւ Հայաստան

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

Ո՛վ է քրիստոնեայ

ԲԱՆԱՍՏԵՂՇԱԿԱՆ

Քառեակներ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Ս. Ներսէս Շնորհալիի շարականները

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Հոլորիներ

ԳԻՏԱԿԱՆ

Գամարիական դարաշրջան

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

L'Art Armenien

«Արեան ծայնը»

Ձեռնադրութիւններ Ս. Աթոռէն Ներս

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

Եկեղեցականք - Բեմականք

Բարեպաշտական Գուէրներ

«Սիոն» — Ճանկ Գիւթերու 1977 Տարեշրջանի

Բովանդակութիւն

ԱԼԵՔՍ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

210

Ս. ԶՈՐ ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆ

213

Ս. ԱՐԶԵՊՍ

220

Ն. ԱՐՔԵՊՍ

233

Ս. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

235

Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ

236

ԳԷՈՐԳ ՀԱՏԻՏԵԱՆ

241

ՀՐԱՆԴ ՆԱԳԱՇԵԱՆ

245

Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ

249

Գ. ՃԱՐՏԱՐ

251

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

253

ԵԿԵԼԵՑԿԱՆՔ - ԲԵՄԱԿԱՆՔ

255

ԲԱՐԵՊԱՇՏԱԿԱՆ ԳՈՒԷՐՆԵՐ

261

«ՍԻՈՆ» — ՃԱՆԿ ԳԻՍԵՐՈՒ 1977 ՏԱՐԵՇՐՅԱՆԻ

262

ԲՈՎԱՆԴԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

264